

ARCHEOLOGISCH, GEOFYSISCH EN
ARCHIEFONDERZOEK

SCHANSSTRAAT

TE TERHEIJDEN

GEMEENTE DRIMMELEN

- ✿ Bodem
- ✿ Waterbodem
- ✿ Water
- ✿ Archeologie
- ✿ Ecologie
- ✿ Milieu

Archeologie

Archeologisch, geofysisch en archiefonderzoek Schansstraat te Terheijden in de gemeente Drimmelen

Opdrachtgever	DSE bv Martinus Nijhoffstraat 22 5103 PL Dongen
Project	DRI.DSE.ARC
Rapportnummer	14051525
Status	conceptrapportage
Versienummer	C1
Datum	17 november 2014
Vestiging	Swalmen
Auteur(s)	Drs.T.H.L.Hos Ma
Paraaf	 Met bijdragen van: H. 't Jong ('t Scarpeel) en J. Orbons (ArcheoPro)
Autorisatie	Drs. A.H. Schutte (Senior KNA-Archeoloog)
Paraaf	

© Econsultancy bv, Swalmen
Foto's en tekeningen: Econsultancy bv, tenzij anders vermeld

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers. Econsultancy aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

ISSN: 2210-8777 (Analoog rapport)
ISSN: 2210-8785 (Digitaal rapport E-depot)

Administratieve gegevens plangebied	
Projectcode en nummer	14051525 DRI.DSE.ARC
Toponiem	Schansstraat
Opdrachtgever	DSE bv
Gemeente	Drimmelen
Plaats	Terheijden
Provincie	Noord Brabant
Kadastrale gegevens	Gemeente Terheijden, sectie G, nummers 2718, 4543, 4544 en 4545
Omvang plangebied	circa 1,7 ha
Kaartblad	44D (1:25.000)
Coördinaten centrum plangebied	X: 110.822 / Y: 406.319
Bevoegde overheid	Gemeente Drimmelen Park 1 4921 BV Made Postbus 19 4920 AA Made
Deskundige namens de bevoegde overheid	Regio West-Brabant Mevr. drs. L. Weterings-Korthorst Postbus 503 4870 AM Etten-Leur Tel: 076-5027229 leonie.weterings@west-brabant.eu
Archeoregio NOaA	Brabants zandgebied
Beheer en plaats documentatie	Econsultancy, Swalmen/ Provinciaal Archeologisch Depot Noord-Brabant
Uitvoerders	Econsultancy, Drs. T.H.L. Hos Ma

Kwaliteitszorg

Econsultancy beschikt over een eigen opgravingsvergunning, afgegeven door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). De opgravingsvergunning geeft opdrachtgevers de zekerheid dat het uitvoerend bureau werkt conform de eisen die de RCE stelt op het gebied van competenties en integriteit van medewerkers en het toepassen van vigerende normen en onderzoeksprotocollen. Verder is Econsultancy lid van de Nederlandse Vereniging van Archeologische Opgravingsbedrijven (NVAO). De leden van de NVAO bieden kwalitatief hoogstaand archeologisch onderzoek. Het lidmaatschap is een waarborg voor kwaliteit en betrouwbaarheid. Tevens is Econsultancy aangesloten bij de Vereniging van Ondernemers in Archeologie (VOiA). De VOiA behartigt de belangen van meer dan 100 bedrijven in alle takken van de archeologie.

Betrouwbaarheid

Dit onderzoek is op zorgvuldige wijze uitgevoerd, conform de toepasselijke en van kracht zijnde regelgeving. Een booronderzoek wordt in het algemeen uitgevoerd door het steekproefsgewijs onderzoeken van de bodem, waardoor het, op basis van de resultaten van een booronderzoek, onmogelijk is garanties af te geven ten aanzien van de aan- of afwezigheid van archeologische waarden. In dit kader dient ook opgemerkt te worden dat geraadpleegde bronnen niet altijd zonder fouten en volledig zijn. Daar Econsultancy voor het verkrijgen van historische informatie afhankelijk is van deze bronnen, kan Econsultancy niet instaan voor de juistheid en volledigheid van deze informatie.

SAMENVATTING

Econsultancy heeft in opdracht van PHV Vastgoed in aanvulling op een eerder uitgevoerd bureau- en booronderzoek een archiefonderzoek en een geofysisch onderzoek laten uitvoeren. Tijdens het bureau- en booronderzoek was gebleken dat er in het plangebied een omgracht herenhuis heeft gestaan. Dit omgrachte herenhuis is aan het eind van de 19^e eeuw afgebrand en niet meer opgebouwd.

Doel van het archiefonderzoek was om te achterhalen welke functie het omgrachte herenhuis heeft gehad en wat de relatie is met het naburige dorp en de kleine schans. Doel van het geofysisch onderzoek was om te achterhalen of de locatie van het omgrachte herenhuis nog bepaald kon worden en of er nog resten van de gracht aanwezig waren. Gelijktijdig met deze onderzoek heeft er milieukundig onderzoek plaatsgevonden.

Archiefonderzoek

Uit het archiefonderzoek is gebleken dat het omgrachte herenhuis in de Late Middeleeuwen is gebouwd ten zuiden van de samenkomst van drie turfvaarten in de Mark. Tot de tachtigjarige oorlog was het in gebruik als omgrachte hoeve (in bronnen Hemels Rijck genoemd). Tijdens de tachtigjarige oorlog is de omgrachte hoeve in 1575 omgebouwd tot blokhuis. Aangezien de kleine schans uit 1637 dateert is er geen relatie met deze schans. Na de tachtigjarige oorlog is het huis weer als omgracht herenhuis voor welgestelde mensen in dienst geweest. In 1889 brandt het af.

Op foto's is een huis met een 17^e-eeuws dak en 18^e- en 19^e-eeuwse elementen te zien. Onder andere omdat het huis bepleisterd is zien we de constructie van het huis niet en weten we niet of het skelet een oudere datering heeft. Het zou kunnen zijn dat het huis een keer is afgebroken en (wellicht op een iets andere plaats) weer is opgebouwd, maar vanuit historische bronnen zijn hier geen aanwijzingen voor.

Geofysisch onderzoek

Uit het geofysisch onderzoek bleek dat aan de oostkant van het terrein geen muurwerk of grachten in de ondergrond aanwezig zijn. Van het omgrachte herenhuis is een groot deel van de gracht waargenomen. Het omgrachte herenhuis zelf ligt grotendeels onder huidige bebouwing en is niet in de weerstandsmetingen aangetroffen. In een proefsleuf voor de milieukundige begeleiding op de locatie van het omgrachte herenhuis is een bakstenen vloertje met visgraat motief aangetroffen. Dit vloertje zal waarschijnlijk te maken hebben met het omgrachte herenhuis.

Milieukundig onderzoek

Het milieukundig onderzoek dat gelijktijdig met het archeologische onderzoek heeft plaatsgevonden heeft bestaan uit het graven van proefsleuven en het doen van boringen. Hieruit bleek dat de toplaag van een groot deel van het terrein verontreinigingen bevatten in de vorm van onder andere asbest en zware metalen. De dikte van dit pakket is gemiddeld 1 meter en ter plaatse van het omgrachte herenhuis 1,4 meter.

Selectieadvies

In het plangebied zijn archeologische sporen aangetoond. Het betreft sporen die te maken hebben met het omgrachte herenhuis (gracht, vloertje). Hiermee kunnen niet alleen binnen de omgrachting archeologische sporen liggen, maar ook daarbuiten. Deze sporen kunnen te maken hebben met het gebruik van het omgrachte herenhuis. Hierom adviseert Econsultancy om de dubbelbestemming archeologie in het hele plangebied te behouden. In het plangebied is een vervuilde laag aanwezig van gemiddeld één meter dik en plaatselijk (rond het omgrachte herenhuis) van 1,4 meter dik. Mocht deze laag gesaneerd worden dan adviseert Econsultancy om geen aanvullend proefsleuvenonderzoek uit te voeren, omdat duidelijk is waar wat voor een archeologische sporen verwacht kunnen worden. Econsultancy adviseert daarom om de sanering continu archeologisch te laten begeleiden. Bij een sanering wordt alleen vervuilde grond afgevoerd. De kans bestaat dus dat het archeologisch niveau

niet (overal) geraakt gaat worden. Daarom kan pas na afloop van de sanering bepaald worden of de dubbelbestemming archeologie (deels) gehandhaafd blijft of kan vervallen.

Bovenstaand betreft een selectieadvies van Econsultancy. Dit dient ter goedkeuring voorgelegd te worden aan het bevoegd gezag, in deze de gemeente Drimmelen. Deze beoordeelt de conceptrapportage en het selectieadvies, waarna een selectiebesluit wordt genomen.

INHOUDSOPGAVE

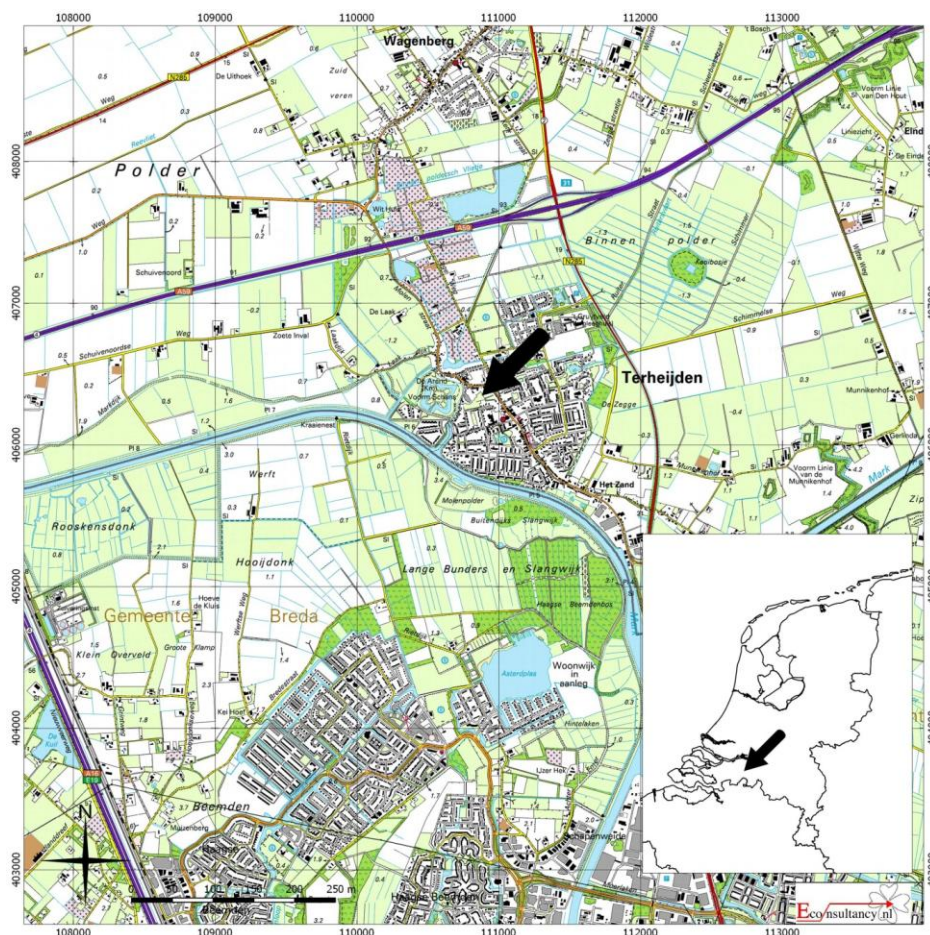
1	INLEIDING	1
2	ARCHEOLOGISCH BUREAU EN BOORONDERZOEK.....	2
3	MILIEUKUNDIG ONDERZOEK	3
4	ARCHIEFONDERZOEK (HENK 'T JONG – 'T SCAPREEL)	6
5	GEOFYSISCH ONDERZOEK (J. ORBONS – ARCHEOPRO)	7
6	CONCLUSIE EN SELECTIEADVIES	9

1 INLEIDING

Econsultancy heeft in opdracht van PHV Vastgoed in aanvulling op een eerder uitgevoerd bureau- en booronderzoek een archiefonderzoek en een geofysisch onderzoek laten uitvoeren. Tijdens het bureau- en booronderzoek was gebleken dat er in het plangebied een omgracht herenhuis heeft gestaan. Dit omgrachte herenhuis is aan het eind van de 19^e eeuw afgebrand en niet meer opgebouwd.

Het oorspronkelijke plan van de ontwikkelaar was om het terrein met 1 meter zand op te hogen alvorens er woningbouw ontwikkeld kon worden. De bestaande schuren en stallen worden gesloopt, maar de monumentale boerderij aan de Schansstraat 17 zal behouden blijven. Om te weten wat de historische waarde van het omgrachte herenhuis is in relatie met het dorp en de nabij gelegen schans en om te achterhalen waar exact het omgrachte herenhuis verwacht kan worden is door het bevoegd gezag aanbevolen om een archiefonderzoek en een geofysisch onderzoek uit te laten voeren.

Doel van het archiefonderzoek was om te achterhalen welke functie het omgrachte herenhuis heeft gehad en wat de relatie is met het naburige dorp en de kleine schans. Doel van het geofysisch onderzoek was om te achterhalen of de locatie van het omgrachte herenhuis nog bepaald kon worden en of er nog resten van de gracht aanwezig waren. Gelijktijdig met deze onderzoek heeft er milieukundig onderzoek plaatsgevonden.

Afbeelding 1: ligging plangebied

2 ARCHEOLOGISCH BUREAU EN BOORONDERZOEK¹

Econsultancy heeft op 29 januari 2014 een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd gevolgd door een verkennend booronderzoek op 12 februari 2014 op de locatie Schansstraat 11 te Terheijden in de gemeente Drimmelen.

Doel van het bureauonderzoek is het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende en verwachte archeologische waarden, om daarmee een gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied op te stellen. Het inventariserend veldonderzoek (IVO-overig, verkennende fase) heeft tot doel de in het bureauonderzoek opgestelde gespecificeerde archeologische verwachting aan te vullen en te toetsen, en is erop gericht om inzicht te krijgen in de geologische en bodemkundige opbouw binnen het plangebied. Tevens is het bedoeld om kansrijke zones te selecteren voor vervolgonderzoek en kansarme zones ervan uit te sluiten. Ook wordt gelet op het voorkomen van (diepe) verstoringen van het bodemprofiel. Indien de ondergrond tot grote diepte verstoord is, zullen eventueel aanwezige archeologische resten mogelijk verdwenen zijn.

Met de resultaten van het archeologisch onderzoek kan worden vastgesteld of binnen het plangebied archeologische waarden aanwezig (kunnen) zijn en of vervolgonderzoek en/of planaanpassing noodzakelijk is. Het archeologisch onderzoek leverde de volgende resultaten.

Gespecificeerde archeologische verwachting

Het plangebied is gelegen op een dekzandvlakte eventueel afgedekt met veen en is daardoor waarschijnlijk in de meeste perioden niet geschikt geweest voor bewoning. In de Late Middeleeuwen wordt in het plangebied een omgracht herenhuis, ook wel slotje genaamd gebouwd. Dit herenhuis neemt in de geschiedenis een prominente plaats in de regio in en brand in de jaren tachtig van de negentiende eeuw af. Het wordt daarna niet meer herbouwd. De bijbehorende boerderij bestaat wel nog en is aangemerkt als rijksmonument. De kans op het aantreffen van sporen uit de (Late) Middeleeuwen en de Nieuwe tijd kan daarom als hoog worden beschouwd. De kans op het aantreffen van sporen uit de overige periodes is laag.

Resultaten inventariserend veldonderzoek

Het bureauonderzoek toonde aan dat er zich mogelijk archeologische waarden in het plangebied zouden kunnen bevinden, die gedateerd kunnen worden in de (Late) Middeleeuwen en de Nieuwe tijd. Daarom is aansluitend een inventariserend veldonderzoek in de vorm van een verkennend booronderzoek uitgevoerd. Aangetroffen is een dekzandvlakte waarin een met weinig materiaal gevulde greppel aanwezig is. Het zou kunnen gaan om de omgrachting van het herenhuis. De kans op het aantreffen van sporen ouder dan de (Late) Middeleeuwen en de Nieuwe tijd is met deze bevindingen laag. De kans op het aantreffen van sporen uit de (Late) Middeleeuwen en de Nieuwe tijd blijft echter hoog. Hiermee is de gespecificeerde archeologische verwachting, zoals die is weergegeven tijdens het bureauonderzoek, door het booronderzoek volledig bevestigd.

¹ Hos, 2014

3 MILIEUKUNDIG ONDERZOEK²

Het milieukundig onderzoek is in meerdere fases in 2014 uitgevoerd door Econsultancy. Hierbij zijn naast boringen en asbestgaten 64 proefsleuven van 200 x 40 x 100 cm gegraven. Tijdens het onderzoek is er een ophogingspakket aangetroffen met een gemiddelde dikte van 1 meter tot 1,4 meter ter plaatse van het omgrachte herenhuis. Dit ophogingspakket bestaat uit puin, waaronder asbest, plastic, beton, baksteen e.d. waarin asbestverontreinigingen en zware metalen zijn aangetroffen. Het betreft dan ook geen laag met puin ten gevolge van het afbranden van het omgrachte herenhuis. Afbeelding 2 en tabel 1 geven weer waar bodemverontreinigingen aanwezig zijn en wat geadviseerde vervolgstappen zijn.

deelgebied	resultaten	advies	hoeveelheden
RE10	Erf: asbestverontreinigd puin	Ontgraven en afvoeren erkend verwerker	asbestverontreinigd puin = 250 m ³ / 340 ton
RE6-5 en RE9-5	Grasland: ophooglaag (asbest) verontreinigd puin	Ontgraven en afvoeren erkend verwerker	asbestverontreinigd puin = 150 m ³ / 210 ton
RE4 t/m RE11	Grasland: ophooglaag niet verontreinigd puin/grond	Plan van aanpak	De 'niet verontreinigde' hoeveelheid ophooglaag waarin minder dan 50% (en overwegend minder 20%) bodemvreemd materiaal is aangetroffen wordt geraamd op circa 1.250 m ³ . De hoeveelheid 'niet verontreinigde' ophooglaag waarin meer dan 50% bodemvreemd materiaal (puinlaag) is aangetroffen wordt geraamd op circa 1.750 m ³ .
RE5, RE11 (RE4 t/m RE11)	Grasland: ophooglaag niet verontreinigd puin/grond	Plan van aanpak	Ophooglaag leidt plaatselijk tot bodembelasting, waardoor plaatselijk sterke puntverontreinigingen met PAK en zware metalen niet zijn uit te sluiten (<25 m ³).

Tabel 1. Overschrijdingen toetsingskader puin

Tijdens het graven van proefsleuf RE1-5, net ten noorden van de verwachte locatie van het omgrachte herenhuis, zijn enkele bakstenen in visgraat motief aangetroffen op een diepte van circa 80 - mv centimeter. Vermoedelijk betreft het een vloertje (inpandig of uitpandig) die te maken heeft met het omgrachte herenhuis. Bij deze proefsleuf is niet verder verdiept. De conclusies en advies van het milieukundig onderzoek zijn als volgt verwoordt:

Conclusies

Op basis van het sleuvenonderzoek op het grasland en een deel van het noordelijk erf kan worden gesteld dat de visueel verontreinigde bodemvreemde (puin)lagen ruimtelijk en in de diepte (nagenoeg) in beeld zijn gebracht. Uit de resultaten blijkt dat het tegen het erf gelegen grasland en het ten zuiden daarvan gelegen grasland tot aan de openbare weg 't Slotje bestaat uit een ophooglaag, welke deels bestaat uit meer dan 50% bodemvreemd materiaal en deels uit meer zandige lagen. In deze ophooglaag, of het nu het puin of de grond betreft, is in meer of mindere mate asbest aangetoond. Uit de resultaten blijkt echter dat de maximale samenstellingswaarde (of in geval van grond de interventiewaarde) nauwelijks wordt overschreden. Plaatselijk is sprake van met asbest verontreinigde locaties te weten, aan de rand van de berm bij 't Slotje (RE6-5 en RE9-5) en ter plaatse van RE10 (in zijn geheel). Het met (asbest)verontreinigd volume ter plaatse van RE10 wordt geraamd op circa 250 m³ (circa 350 m² x 0,7 m). In de berm van 't Slotje gaat het om verontreinigd stortmateriaal. Hierin zijn diverse verontreinigde materialen aangetroffen waaronder teerresten en slakken. Uit analyse van dit materiaal blijkt ook dat er sterk verhoogde gehalten met name zware metalen in zitten. De hoeveelheid (asbest) verontreinigd materiaal wordt geraamd op circa 100 m³ (circa 150 m² x 1,0 m).

² Van der Lippe, 2014

Voor het overig terreindeel kan worden geconcludeerd dat er sprake is van redelijk homogeen slooppuin met bijmenging met grond. Overwegend is sprake van baksteen, beton, leisteen en gemengd slooppuin met resten glas en plastic. De hoeveelheid 'niet verontreinigde' ophooglaag waarin minder dan 50% (en overwegend minder 20%) bodemvreemd materiaal is aangetroffen wordt geraamd op circa 1.250 m³. De hoeveelheid 'niet verontreinigde' ophooglaag waarin meer dan 50% bodemvreemd materiaal (puinlaag) is aangetroffen wordt geraamd op circa 1.750 m³.

Op enkele plekken zijn bijzonderheden aangetroffen. Ter plaatse van delen van RE6 zijn zoals ook in eerder onderzoek is aangetoond op een diepte van circa 1,0 m lagen kalk aangetroffen. Voor een beschrijving van de aard van deze kalklagen wordt verwezen naar de rapportage van fase 1. Ter plaatse van sleuf A17A uit fase 1 is in de ondergrond een oliefilter aangetroffen. Ter plaatse van extra sleuf S15 is een olieflesje in het opgegraven materiaal aangetroffen. Een en ander wijst erop dat weliswaar grotendeels sprake is van redelijk homogeen en weinig verontreinigd materiaal, echter zeer plaatselijk wel bijzondere bijmengingen in het materiaal aanwezig kunnen zijn.

De onderliggende bodem (onder de bodemvreemde (puin) lagen) is plaatselijk licht verontreinigd met zware metalen en PAK. Ter plaatse van RE5 is een matig verhoogd gehalte aan PAK aangetoond en ter plaatse van RE11 een matig tot sterk verhoogd gehalte met lood en koper. Met betrekking tot deze verontreiniging met PAK, koper en zink wordt aangesloten bij de eerdere conclusies met betrekking tot de PAK-verontreinigingen op het erf, dat er sprake is van heterogene bodembelasting. Het handelt zodoende zeer waarschijnlijk om puntverontreinigingen. Op basis van de huidige gegevens valt niet geheel uit te sluiten dat sprake is van ernstige bodemverontreiniging, echter gezien het heterogene karakter wordt geconcludeerd dat het totale volume sterk verontreinigde bodem niet meer dan 25 m³ bedraagt.

Advies

Econsultancy adviseert de (asbest)verontreinigde puinlagen, gelijktijdig met de overige geplande werkzaamheden op de locatie, onder de hiervoor geldende condities conform het Arbeidsomstandighedenbesluit te ontgraven en af te voeren naar een erkend verwerker.

De bodemvreemde (puin)lagen zorgen plaatselijk voor bodembelasting. Omdat plaatselijk sprake kan zijn van puntverontreinigingen onder de ophooglaag adviseert Econsultancy daar waar de bodemvreemde (puin) lagen worden ontgraven een eindkeuring uit te voeren om vast te stellen of er sprake is van bodemverontreiniging. Vooralsnog zijn sanerende maatregelen niet benodigd. Indien meer inzicht gewenst is in de matige tot sterke metaalverontreiniging ter plaatse van RE11 en/of de matige PAK-verontreiniging ter plaatse van RE5 dient er een nader bodemonderzoek uitgevoerd te worden.

Verder wordt aangesloten bij het advies uit het verkennend bodemonderzoek dat rekening dient te worden gehouden met de aanwezigheid in diverse gradaties van bodemvreemd materiaal (waarin ook asbest aanwezig is). Aangezien het plangebied op basis van de huidige plannen minimaal zal worden opgehoogd met 0,5 m schone grond, kan worden gedacht aan het opstellen van een grondstromenplan, waarbij de woonpercelen schoon zullen worden opgeleverd en in de openbare ruimte (ter plaatse van de wegen) puin(houdende grond) kan worden hergebruikt.

Econsultancy adviseert om de herinrichtingswerkzaamheden ter plaatse van de ophooglagen uit te voeren conform een door het bevoegde gezag (gemeente Drimmelen, eventueel in samenspraak met de Provincie Noord-Brabant) goedgekeurd plan van aanpak.

Afbeelding 2: Locatieschets, verontreinigings situatie asbest de rode lijn geeft de grens aan van waar verontreinigde grond aanwezig is.

4 ARCHIEFONDERZOEK (HENK 'T JONG – 'T SCAPREEL)³

In de zomer van 2014 is door H. 't Jong van 't Scapreel een archiefonderzoek uitgevoerd naar de (bewonings)geschiedenis van het omgrachte herenhuis en de relatie van dit omgrachte herenhuis met de omgeving. Het volledige rapport is als bijlage II opgenomen. Hier wordt de conclusie weergegeven.

Afbeelding 3: Foto van het slotje in de tweede helft van de negentiende eeuw, uit de verzameling van Heemkundekring de Vlasselst

Conclusie

Gedurende de 15^e en een deel van de 16^e eeuw stond er in het dorp Terheijden, in een gebied dat de Achtermarck heette, een omgracht huis dat 't *Hemels Rijck* werd genoemd. Er behoorde een flinke lap grond bij die van de Zeedijk langs de Markstraat tot het kerkhof reikte. De naam komt alleen voor in 1484. Het huis werd waarschijnlijk voor een groot deel van die periode bewoond door leden van de familie Van der Beversluijs, een gegoede familie die diverse openbare ambten in het land van Breda vervulde en er flinke bezittingen had. Het landgoed was een leen van de heer van Breda. Dit huis werd in 1529 door Jan van der Beversluijs verkocht aan de schout van Terheijden en werd toen beschreven als zijnde 'omgraven met valbrugghen' en er behoorde een flink erf, land en gebouwen bij.

In 1575 werden door Spaanse en Duitse soldaten op het grondgebied van Terheijden enkele blokhuzen aangelegd in het kader van de verdediging van Breda in de eerste jaren van de opstand tegen het Habsburgse rijk. In 1623 werd een huis genoemd het *Blockhuijs* aangeslagen voor het bezit van

³ 'T Jong, 2014

zeven haarden. Het huis was toen nagelaten door Adriaen Beljaerts, die sinds 1588 secretaris van Terheijden was, en die er in 1615 was overleden. Het zal hetzelfde gebouw zijn, want later werd het huis met de gracht eromheen in de Achtermarck eveneens het Blokhuis genoemd. In 1714 werd er zelfs de term *Omwatert Blockhuijs* voor gebruikt. Vervolgens woonden er gedurende 175 jaar vele prominente lieden in het huis en brandde het in september 1889 af om niet meer opgebouwd te worden. In 1804 werd het een kasteeltje genoemd en in het proces verbaal over die brand wordt het huis 'het Slotje' genoemd. Met die laatste naam is het huis in de herinnering van de Terheijdenaars blijven bestaan. De straat die nu over het terrein loopt waar het gestaan heeft heet nog steeds zo. In 1484 heette het dus 't *Hemels Rijck*, in 1623 het *Blockhuijs*, in 1714 het *Omwatert Blockhuijs*, en in 1889 werd het 't *Slotje* genoemd.

Een blokhuis is een soortnaam, geen echte huisnaam. De Spanjaarden bouwden in 1575 enkele blokhuisen en die moeten we ook zien als een soort omwalde en omgrachte schansen. Ook het latere huis het Blockhuijs kan een wal om zich heen gekregen hebben en daaraan zijn latere naam hebben ontleend.

We hebben gezien dat na het beleg van 1590 het aantal huizen in Terheijden dramatisch was verminderd, vanwege allerlei oorzaken. Of het *Hemels Rijck* hierbij was is niet bekend, maar gezien het feit dat secretaris Beljaerts er na die tijd comfortabel kon wonen lijkt dat onwaarschijnlijk. Het kan wel beschadigd geweest zijn en de secretaris kan het, voor hij erin ging wonen, opgeknapt hebben.

Zoals het huis er in de 19^e eeuw bijstond lijkt het niet op een middeleeuws huis. Het is daarom mogelijk dat het huis in 1577, 1590 of 1625 meer of minder beschadigd werd en dat op de middeleeuwse fundamenteën op den duur een geheel nieuw huis in classicistische stijl is opgetrokken. De vorm van het dak doet 17^e-eeuws aan en is typerend voor die stijl, maar de literatuur suggereert dat men in Brabant weinig ophad met deze manier van bouwen. De ramen en deurpartijen zijn duidelijk respectievelijk in de late 18^e en de vroege 19^e eeuw aangepast. Het pleisteren van het huis is eveneens een typisch 19^e- eeuwse praktijk.

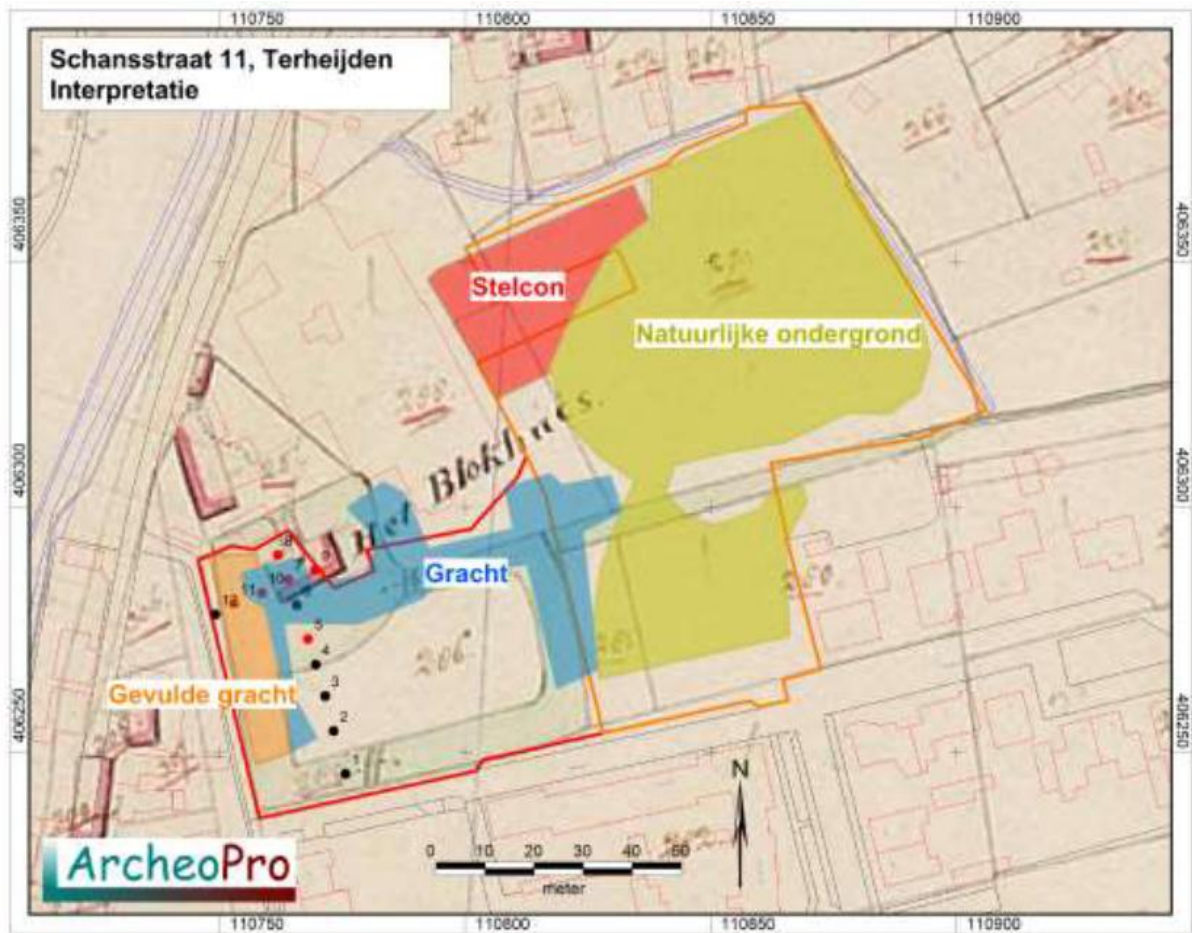
Het huis is duidelijk door de loop van de tijd aan de architectonische en esthetische eisen van de tijd aangepast. Misschien was er nog een laatmiddeleeuws skelet achter de muren en het dak aanwezig, maar dat is inmiddels niet meer te achterhalen. Het is niet ondenkbaar dat er nog fundering en gedeelten van opgaand werk in de grond zitten waar het nodige uit op te maken is. Dit alles lijkt een goed uitgangspunt voor een archeologisch onderzoek.

Een relatie tot de Kleine Schans lijkt er niet te zijn, behalve dat die sinds 1637 aan de andere kant van de Zeedijk, daarna Schansstraat genoemd, lag.

5 GEOFYSISCH ONDERZOEK (J. ORBONS – ARCHEOPRO)⁴

Op 15 juli en 5 augustus 2014 is door ArcheoPro een geofysisch onderzoek uitgevoerd op een terrein aan de Schansstraat in Terheijden. Het doel van dit geofysisch onderzoek was het muurwerk en de grachten van het kasteel (Blokhuis) van Terheijden terug te vinden. Omdat een deel van het terrein op de eerste meetdag (15 juli) dusdanig begroeid was dat onderzoek onmogelijk was, is dit op 15 augustus onderzocht. Hieronder wordt de samenvatting gegeven. Het volledige onderzoek is opgenomen als bijlage III.

⁴ Orbons, 2014

Afbeelding 4: interpretatieschets van de meetgegevens van het geofysisch onderzoek.

Het oostelijke deel van het plangebied (geelbruin in afbeelding 4), wordt gekenmerkt door tamelijk homogene meetwaarden die een zeer geleidelijk verloop vertonen van hoog naar heel hoog tegen de oostgrens van het plangebied. Hier worden de resultaten van de metingen waarschijnlijk door de natuurlijke ondergrond veroorzaakt. Meet-anomaliën, die zouden kunnen wijzen op door mensen gegraven of gebouwde structuren, ontbreken hier. Het volledig door meet-anomalieën gekleurde deel in het noorden van het plangebied (rood in afbeelding 4), is het gevolg van de aanwezigheid van stelconplaten. Van het omgrachte herenhuis is vermoedelijk de gracht aangetroffen (blauw). Het meest westelijke deel van de gracht zoals aangegeven in deze figuur, is gebaseerd op de resultaten van het milieukundig booronderzoek. Gebaseerd op de ligging van deze grachten vormt de locatie waarop tegenwoordig een garage staat, de meest waarschijnlijke locatie van het voormalige blokhuis. Dit blokhuis ligt dan ongeveer tien meter verder naar het noordoosten dan de kadasterkaart uit 1832 aangeeft. De sloopresten (vulling van uitbraaksleuf) die in boring 7 zijn aangetroffen zijn dan waarschijnlijk het gevolg van de sloop van het westelijke uiteinde van het west-oost lopende gebouwdeel dat op de kadasterkaart staat aangegeven. Het ondoordringbare puin onderin boring 9, maakt mogelijk nog deel uit van *in situ* liggende resten van dit gebouw.

6 CONCLUSIE EN SELECTIEADVIES

Econsultancy heeft in opdracht van PHV Vastgoed in aanvulling op een eerder uitgevoerd bureau- en booronderzoek een archiefonderzoek en een geofysisch onderzoek laten uitvoeren. Tijdens het bureau- en booronderzoek was gebleken dat er in het plangebied een omgracht herenhuis heeft gestaan. Dit omgrachte herenhuis is aan het eind van de 19^e eeuw afgebrand en niet meer opgebouwd. De diepte van de onverstoorde lagen liggen hier op circa 1,5 meter onder maaiveld.

Doel van het archiefonderzoek was om te achterhalen welke functie het omgrachte herenhuis heeft gehad en wat de relatie is met het naburige dorp en de kleine schans. Doel van het geofysisch onderzoek was om te achterhalen of de locatie van het omgrachte herenhuis nog bepaald kon worden en of er nog resten van de gracht aanwezig waren. Gelijktijdig met deze onderzoek heeft er milieukundig onderzoek plaatsgevonden.

Archiefonderzoek

Uit het archiefonderzoek is gebleken dat het omgrachte herenhuis in de Late Middeleeuwen gebouwd ten zuiden van de samenkomst van drie turfvaarten in de Mark. Tot de tachtigjarige oorlog was het in gebruik als omgrachte hoeve (in bronnen Hemels Rijck genoemd). Tijdens de tachtigjarige oorlog is de omgrachte hoeve, in 1575, omgebouwd tot blokhuis. Aangezien de kleine schans uit 1637 dateert is er geen relatie met deze schans. Na de tachtigjarige oorlog is het huis weer als "slotje" voor welgestelde mensen in dienst geweest. In 1889 brandt het af.

Op foto's is een huis met een 17^e-eeuws dak en 18^e en 19^e eeuwse elementen te zien. Onder andere omdat het huis bepleisterd is zien we de constructie van het huis niet en weten we niet of het skelet een oudere datering heeft. Het zou kunnen zijn dat het huis een keer is afgebroken en (wellicht op een iets andere plaats) weer is opgebouwd, maar vanuit historische bronnen zijn hier geen aanwijzingen voor.

Geofysisch onderzoek

Uit het geofysisch onderzoek bleek dat aan de oostkant van het terrein geen muurwerk of grachten in de ondergrond aanwezig zijn. Van het herenhuis is een groot deel van de gracht waargenomen. Het herenhuis zelf ligt grotendeels onder huidige bebouwing en is niet in de weerstandsmetingen aangetroffen. In een proefsleuf voor de milieukundige begeleiding op de locatie van het omgrachte herenhuis is een bakstenen vloertje met visgraat motief aangetroffen. Dit vloertje zal waarschijnlijk te maken hebben met het omgrachte herenhuis.

Milieukundig onderzoek

Het milieukundig onderzoek dat gelijktijdig met het archeologische onderzoek heeft plaatsgevonden heeft bestaan uit het graven van proefsleuven en het doen van boringen. Hieruit bleek dat de toplaag van een groot deel van het terrein verontreinigingen bevatten in de vorm van onder andere asbest en zware metalen. De dikte van dit pakket is gemiddeld 1 meter en ter plaatse van het omgrachte herenhuis 1,4 meter. In het plangebied zijn archeologische sporen aangetoond. Het betreft sporen die te maken hebben met het omgrachte herenhuis (gracht, vloertje). Hiermee kunnen niet alleen binnen de omgrachting archeologische sporen liggen, maar ook daarbuiten. Deze sporen kunnen te maken hebben met het gebruik van het omgrachte herenhuis. Hierom adviseert Econsultancy om de dubbelbestemming archeologie in het hele plangebied te behouden. In het plangebied is een vervuilde laag aanwezig van gemiddeld één meter dik en plaatselijk (rond het omgrachte herenhuis) van 1,4 meter dik. Mocht deze laag gesaneerd worden dan adviseert Econsultancy om geen aanvullend proefsleuvenonderzoek uit te voeren, omdat duidelijk is waar wat voor een archeologische sporen verwacht kunnen worden. Econsultancy adviseert om de sanering continu archeologisch te laten begeleiden. Bij een sanering wordt alleen vervuilde grond afgevoerd. De kans bestaat dus dat het archeologisch

niveau niet (overal) geraakt gaat worden. Daarom kan pas na afloop van de sanering bepaald worden of de dubbelbestemming archeologie (deels) gehandhaafd blijft of kan vervallen.

Bovenstaand betreft een selectieadvies van Econsultancy. Dit dient ter goedkeuring voorgelegd te worden aan het bevoegd gezag, in deze de gemeente Drimmelen. Deze beoordeelt de conceptrapportage en het selectieadvies, waarna een selectiebesluit wordt genomen.

Bijlage 1 Literatuur

Hos, T.H.L., 2014: *Archeologisch bureau- en booronderzoek Schansstraat te Terheijden in de gemeente Drimmelen*, Econsultancyrapport DRI.C5S.ARC 13123956, Swalmen.

Orbons, Joep, 2014: *Schansstraat 11, Terheijden Gemeente Drimmelen, Geofysisch onderzoek*, ArcheoPro Archeologisch Rapport nr 14015, Eijsden

Lippe, E van der, 2014: *Nader onderzoek bodem en puin (fase 2) Schansstraat te Terheijden in de gemeente Drimmelen*, Econsultancy rapport DRI.DSE.NAS 14073611.II, Boxmeer

'T Jong, Henk, 2014: *Bureauonderzoek naar het Slotje of het Omwaterd Blokhuis te Terheijden (NB)*, Dordrecht

E-MAIL
info@
econsultancy.nl
INTERNET
econsultancy.nl

Bureauonderzoek naar het Slotje of het Omwaterd Blokhuis te Terheijden (NB)

Henk 't Jong MA

Inleiding

Op 6 juni 2014 ontving ik van *Econsultancy* te Swalmen de opdracht een bureauonderzoek te doen naar 'het Slotje' te Terheijden. Het plan lag er om een archeologische opgraving uit te voeren op de plaats waar het gestaan heeft.¹ Het was de bedoeling na te gaan: "welke families er gewoond hebben en wat de relatie is van het kasteeltje met het dorp Terheijden en de Schans in het bijzonder." Ook was van belang te weten te komen waarom het bewuste huis gedurende eeuwen de naam (*Omwatert*) *Blockhuijs* voerde.

Tijdens een uitgebreid literatuuronderzoek kwam ik terecht bij de Heemkundekring 'De Vlasselt', die al het nodige uitgezocht en gepubliceerd had over zowel het Slotje, als zijn omgeving en historie. Met name Johan van der Made, de redacteur van de uitgaven van de heemkundekring, is een onmisbare hulp geweest bij het onderzoek en het schrijven van dit bureauonderzoek. Ik dank hem dan ook zeer hartelijk voor zijn belangeloze en vriendelijke steun. Zonder dat zou langdurig archiefonderzoek nodig geweest zijn. Conclusies en eventuele gebreken zijn uiteraard geheel voor mijn rekening.

Verantwoording

Zoals gebruikelijk bij historisch onderzoek heb ik het huis en zijn landerijen eerst in zijn context geplaatst. Dat is ten eerste die van het gebied, het land van Breda, en de rol van het dorp Terheijden daarin. Daarna geef ik, ten tweede, een overzicht van het begrip 'blokhuis' in zijn historie, functie en in dit geval de plaats in de omgeving. Vervolgens, ten derde, heb ik geprobeerd het kader te vinden waarin een blokhuis hier nodig was en kwam uit bij de gebeurtenissen die gedurende de Tachtigjarige Oorlog in en om Terheijden plaats vonden toen het dorp als strategisch gelegen voorpost van de stad Breda fungeerde.

Deze onderdelen heb ik afgewisseld met prosopografisch onderzoek naar bezitters en gebruikers van huis en landerijen, om meer te weten te komen over de volgorde van gebruik en bewoning. De data uit de negentiende eeuw zijn gebaseerd op gegevens uit de burgerlijke stand en de bevolkingsregisters, de laatste die van Terheijden.

In 1889 eindigde het bestaan van het Slotje door een brand en verdween het uit de herinnering, want het huis werd afgebroken en niet meer opgebouwd. Er was gelukkig nog een foto van de voorkant van het gebouw in volle glorie, waaruit wat zaken op te maken waren. Van betrouwbare afbeeldingen van (een) eventuele voorganger(s) is, behalve wat vage tekeningen op kaarten uit de zeventiende eeuw, geen sprake.

Toch kunnen na de combinatie van al deze context enkele conclusies getrokken worden die eerder niet naar voren zijn gekomen. Het is nu aan de archeologie om die conclusies al of niet te

¹ Zie hiervoor: T.H.L. Hos, *Archeologisch bureau- en booronderzoek Schansstraat 11 te Terheijden in de gemeente Drimmelen* (Swalmen 2014).

bevestigen of aan te vullen. Een bureauonderzoek alleen kan nooit een definitieve oplossing bieden voor het voorkomen en gebruik van een historisch gebouw. Het uiteindelijke resultaat zal altijd het gevolg zijn van het toepassen van diverse disciplines die elkaar aan kunnen vullen.

Henk 't Jong MA

September 2014

Dorp en land

Terheijden, aanvankelijk onder zijn oudste naam Heijde, is tot het eind van de landsheerlijke tijd altijd bezit geweest van de heren van Breda en was dus vanaf het begin onderdeel van het land van Breda. Het ligt op de zandige oostoever van de Mark die hier, vóór de omlegging van de stroom, een tamelijk scherpe bocht naar het westen maakte. Op andere zandige hoogten, wat verder van de Mark, lagen in de dertiende eeuw al landgoederen als Zonzeel, ten noordwesten van Terheijden, en Vlassele (later Vlasselt), ten noordoosten van Terheijden.

Vlassele was in bezit van het klooster St-Catharinadal bij Wouw. Het klooster beleende daar een gelijknamige familie met land binnen het gebied tegen een erfelijke cijns en de turftiende.² Toen werd daar dus al turf gestoken. Die werd via enkele speciaal daarvoor gegraven kanalen naar de Mark vervoerd, en vandaar onder andere naar Breda. Die kanalen mondden op de plaats waar Terheijden ligt in het riviertje uit. Misschien was dat ook de reden waarom daar een nederzetting ontstond. Gegevens over het dorp in de veertiende eeuw zijn er niet tot nauwelijks; pas rond 1400 komt er wat beweging in de geschiedenis van Terheijden.

Zonzeel was aanvankelijk een half Hollands-half Brabants heerlijkheid, maar ging op den duur geheel over in Brabantse handen.³ De oorspronkelijke heren waren waarschijnlijk Zeeuws (de oudst bekende heette Van Cruiningen), maar via huwelijken kwam het ambacht aan de heren van Breda uit het huis Gavere-Liedekerke.

Ook de Wagenberg was een zandige hoogte in het veen waar al in de dertiende eeuw een, weliswaar tamelijk kleine, hoeve bestond. Dat was een hoge heerlijkheid van de Brabantse hertog zelf, die daarbij ook apart beleend werd en aanvankelijk niet tot Breda hoorde.⁴

Het land van Breda was sinds 1198 onderdeel van het hertogdom Brabant, maar had eigen heren. Aanvankelijk kwamen die uit het zuiden van Brabant, in het huidige België. Rond 1100 vestigden zij zich in het grote, deels nog woeste gebied tussen Antwerpen en Breda, waar ze heren van Schoten en Breda werden. Hertog Hendrik I van Brabant wist hen tot zijn leenmannen te maken. Hij beleende hen tevens met gebieden tegen de grens met Holland aan, zodat hun aandacht zich ook daarheen richtte.⁵

Het huis Schoten-Breda stierf in de mannelijke lijn uit in 1268. De laatste erfdochter trouwde Arnoud van Leuven, heer van Gaasbeek. Dit echtpaar bleef echter kinderloos. Hertog Jan I verdeelde

² ONB, II-1, nr 1106 (1271), 1197 (1280), 1237 (1286), 1247 (1287); ONB, II-2, nr 1487 (1311) toen verkocht de heer van Breda daar en in Zonzeel diverse stukken veen om daar turf te laten steken tegen een erfcijns van 45 lb Leuvens en diverse voorrechten, waaronder de lage rechtsmacht.

³ K.A.H.W. Leenders, 'Nieuw licht op Terheijden's historie', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 27 (1974) 1-31, met name 4-17.

⁴ K.A.H.W. Leenders, 'Vermenging en verwisseling van Bredase en Brabantse leengoederen in en om het land van Breda tijdens het hertogelijk bewind, 1326-1339', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 29 (1976) 53-54.

⁵ W.A. van Ham, 'Breda contra Bergen op Zoom; vijf eeuwen strijd om de grenzen', deel 1, in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 27 (1974) 152-153; Leenders, 'Vermenging', 47-48.

vervolgens in 1287 het land in twee stukken en beleende er enkele familieleden van de Van Schotens van Breda mee. Het westelijk deel, met Bergen op Zoom als hoofdplaats, ging naar Gerard van Wesemale, wiens moeder een Van Breda was. Het oostelijk deel, het land van Breda, ging naar Raas van Liedekerke, heer van Gavere, wiens moeder een zuster van de moeder van Gerard van Wesemale was.⁶

Vanwege grote schulden was Gerard van Rassegghem, echtgenoot van de laatste vrouwe uit het huis Liedekerke-Gavere, in 1327 gedwongen zijn heerlijke rechten aan de hertog te verkopen. Dat deed hij echter zonder medeweten van zijn vrouw en haar verdere familie. Die protesteerden tegen de gang van zaken, maar dat hielp niet. Hertog Jan III lijfde het land van Breda zondermeer in bij zijn eigen goederen.⁷ Niet lang daarna, in 1328, verordonde hij dat de zeventien dorpen in het land van Breda elk een eigen schepenbank en dingbank moesten krijgen. Er zou per dorp door de heer van Breda, dus toen de hertog, een schout en een secretaris aangesteld worden. Verder zouden per dorp zeven schepenen worden gekozen uit een dubbeltal dat door de inwoners werd voorgesteld. Onder die dorpen hoorde een groepje buurtschappen met de namen Hertel, (Ter) Heyde, Schymmer en Wagenberg die gezamenlijk één schepenbank met alle toebehoren kregen. Wagenberg was hierbij al bezit van de hertog en werd dus zo bij de heerlijkheid Breda gevoegd.⁸ In de originele oorkonde komen de dorpsnamen echter niet voor, die blijken pas uit latere bronnen.⁹

Terheijden viel ook als parochie onder de stad Breda en had toen geen eigen kerk. Dat gebeurde pas in 1400 toen de heer van Breda toestemde in de bouw van een kapel. De reden was dat de toestand van het land vanwege overstromingen het verkeer naar Breda om daar de mis te horen moeilijk maakte. Wel zou de kapel een dochterkerk van de Bredase blijven.¹⁰

In 1350 verkocht de hertog de heerlijkheid Breda aan Jan II van Polanen. Daar was wel het nodige aan vooraf gegaan. Al in 1339 had hertog Jan III aan Willem van Duvenvoorde, het vruchtgebruik van de heerlijkheid Breda gegeven, als ruil voor diens hulp bij het afbetalen van de hertogelijke schulden na een diep ingrijpende, verloren oorlog.¹¹ Van Duvenvoorde was een steenrijke Hollandse edelman, die via bastaardij uit het beroemde huis Wassenaar stamde. In de jaren '20 was hij al heer van Oosterhout geworden en kreeg daarbij voet aan de grond in Brabant. Vanwege die rijkdom kon hij, tegen de nodige beloningen, diverse edelen in Holland, maar ook Brabant, met hun dikwijls grote schulden helpen. Zeker de hertog, die honderdduizende ponden moest betalen aan

⁶ Van Ham, 'Breda contra', 153-156.

⁷ Leenders, 'Nieuw licht', 149-150; Leenders, 'Vermenging', 48-49.

⁸ Pater Placidus (P. Pennings), 'Het secretarissambt te Terheijden in de branding', in *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 4 (1951) 32-33.

⁹ T.E. van Goor, *Beschyvinghe der stadt en lande van Breda, etc.* ('s-Gravenhage 1744) afschrift op p. 449, de lijst wordt gegeven op p. 355.

¹⁰ Van Goor, *Beschyvinghe*, 357.

¹¹ P. Avonds, *Brabant tijdens de regering van hertog Jan III (1312-1356). De grote politieke krisissen*. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België 46, nr 114 (1984) 78 e.v.

diverse vorsten en edelen om hem heen na de vrede van Amiens in 1334, was een dankbare ontvanger van het geld.¹² Hij verpandde de heerlijkheid Breda daarbij in 1339 aan Jan I van Polanen, een halfbroer van Willem van Duvenvoorde, en diens zoon Jan II. De laatste was na de dood van zijn vader in 1342 alleen pandheer, tot de hertog hem de heerlijkheid dus in 1350 verkocht.¹³ Vanaf die tijd zou Breda in handen blijven van de Polanens en uiteindelijk via hun nakomelingen, de Nassaus, in die van ons Koninklijk Huis terecht komen.

Terheijden volgde dus, tot het in 1814 een zelfstandige gemeente werd, het lot van de heerlijkheid Breda en dat was een roerige geschiedenis.

¹² Voor meer biografische gegevens over en de bezittingen van Willem van Duvenvoorde, zie: H.M. Brokken, *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten* (Zutphen 1982) 219-246.

¹³ Leenders, 'Vermenging', 49-50.

Blokhuisen

Blokhuisen waren oorspronkelijk tijdelijke, houten gebouwen die snel opgebouwd en afgebroken konden worden. Ze fungeerden bij stadsbelegeringen als bewaking van aanvoerwegen en rivieren, ze blokkeerden de toegangsroute als het ware. Zoals o.a. bij de belegering van Dordrecht in 1418. Op het schilderij uit ca 1520¹⁴ van het opbreken van dit beleg staat links onderin het in brand gestoken blokhuis bij De Mijl, dat door de bezetters wordt ontruimd. Het lijkt te bestaan uit een houten gebouw omringd door vlechtwerkschuttingen en hekken, gelegen binnen een aarden wal. Dit komt ook overeen met de in encyclopedieën genoemde determinering: een (tijdelijk) houten gebouw samengesteld uit boomstammen en zware balken.

Het ontzet van Dordrecht, 1418 (Detail), anoniem (ca 1520). Kopie 17^e eeuw. Stadhuis Dordrecht.

Dergelijke blokhuisen, al of niet permanent, waren in de late middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne tijd de eerste speciaal gebouwde geschutsforten, omdat ze geschikt waren om kanonnen in en op te plaatsen. In onrustige tijden waren het extra versterkingen bij steden maar ook op het platteland. Zo werden in het woelige Friesland van omstreeks 1500 door de vanwege de keizer aangestelde landvoogden diverse blokhuisen gebouwd, onder andere bij Leeuwarden, Harlingen en Stavoren. Deze blokhuisen waren eigenlijk kleine schansen voorzien van rondelen, wallen en gracht, een poort met brug en gebouwen binnen de omwalling. In Friesland werden ze na het uitbreken van

¹⁴ Dit is een 17^e eeuwse kopie van het schilderij uit ca 1520, dat toen al begon te vervagen. In hoeverre het een verantwoorde reconstructie van, met name, het blokhuis is, is niet bekend.

de opstand tussen 1570 en 1600 meestal geslecht om de Spanjaarden geen kans te geven deze meestal buiten de steden gelegen fortjes te benutten.¹⁵

In Brabant werden in het kader van de Gelderse Oorlogen (1502-1543) diverse landweren (uit wallen, heggen en grachten bestaande afweerssystemen op het platteland¹⁶) aangelegd, waarin bij de daar doorheen brekende wegen en vaarten dikwijls een blokhuis werd gebouwd. Zoals uit de bronnen blijkt gaat het hier om wat meer permanente gebouwen. Het blokhuis in de landweer van Liessel in de Peel wordt bijvoorbeeld als volgt omschreven:

*het huijs te Liessel metten nederhoff met sijne wallen, watergrachten ende optreckende twee bruggen, mette warande daer voor ende elders gelegen, met noch de plantagie voor het voors. huys staende.*¹⁷

De heer van Breda, graaf Hendrik III van Nassau, verdedigde de hoofdpoot van zijn vernieuwde en uitgebreide Renaissance paleis na 1530 met een stenen blokhuis. Dit was een groot, vierkant gebouw met zelfs een kleine binnenplaats. Het staat er nu nog, al ziet het er in vergelijking met het oorspronkelijke luxueuse uiterlijk nu heel eenvoudig uit. Ook toen graaf Hendrik tussen 1531 en 1547 zijn stad Breda van een nieuwe omwalling voorzag, bouwde hij in die wallen kleine stenen blokhuisen van een Italiaans type. Later werden die vervangen door het Hollandse bastionsysteem, van aarden wallen, en verdwenen ze uit beeld.

Het blokhuis bij de ingang van het kasteel van Breda, foto auteur 2014.

Het is niet bekend of graaf Hendrik dergelijke blokhuisen ook in de rest van zijn heerlijkheid liet bouwen, maar toen in 1624-25 het beleg van Breda plaatsvond bleek er wel een blokhuis in Terheijden te staan. In 1623 werd het in ieder geval beschreven als het *Blockhuijs*.¹⁸ Met name de

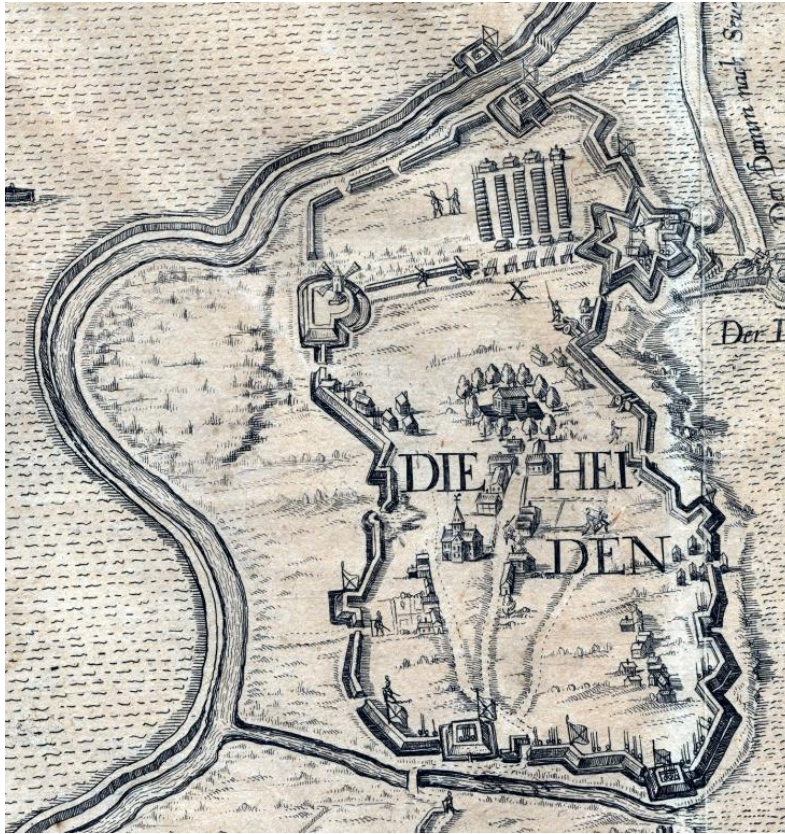
¹⁵ J.A. van der Hoeve, 'Het blokhuis te Harlingen, Weeshuisstraat 1/3', in: *KNOB-bulletin* 102 (2003) 13-19.

¹⁶ [http://nl.wikipedia.org/wiki/Landweer_\(vestingwerk\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Landweer_(vestingwerk))

¹⁷ [http://nl.wikipedia.org/wiki/Blokhuis_\(Liesel\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Blokhuis_(Liesel))

¹⁸ RA Tilburg, 2400, Archief dorpsbestuur Terheijden (1400) 1569-1810 (1814, 1865), inv. nr. 1213, Kohieren, tellijsten en ingekomen stukken betreffende de impost over schouwen, ovens, fornuizen en van de ploegen binnen de jurisdictie van Terheijden, 1623-1639. fol. 4v: *Het Blockhuys achtergelaten bij de secretaris Beljaerts daerin zijn seven heertsteden*.

kaarten van de belegeringen laten het gebouw duidelijk zien. In die van *Untzen* uit 1624 is in het veld tussen de kerk, de molen en de Kleine Schans een gedrongen vierkant gebouw met een schilddak getekend, een deur geflankeerd door twee ramen, met nog twee ramen in de zijwand, staande op een eilandje omgeven door water en een rij bomen met een smalle brug naar de voordeur.

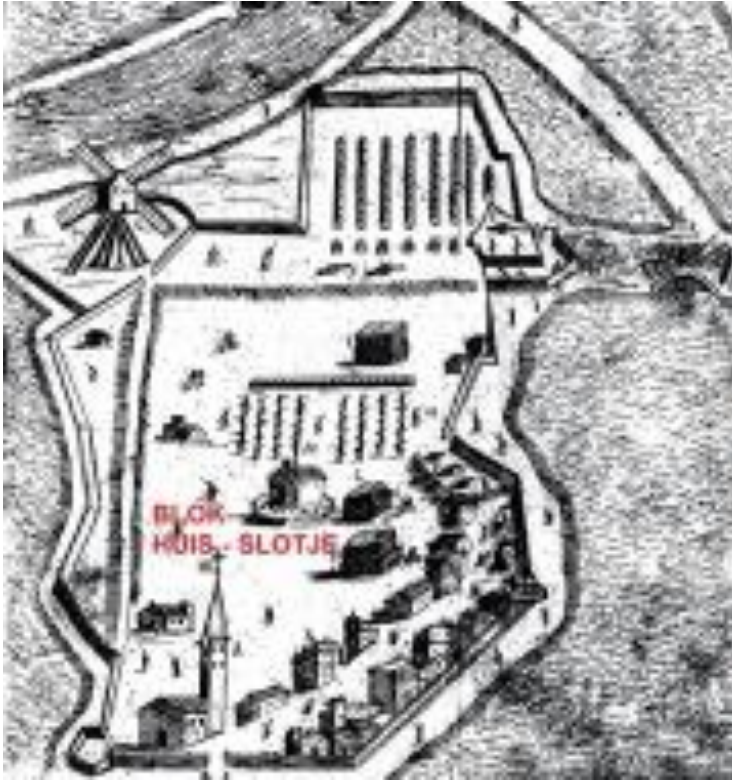

Detail uit de kaart van het beleg van Breda van J.S. Untzen, 1624, Breda's Museum.

Op de kaart van *Di Terni* uit 1625 is het eveneens een nogal vierkant gebouw, nu met een zadeldak en een schoorsteen in de noordelijke gevel, plus een deur en tamelijk hoog geplaatste ramen in de beide zichtbare gevels. Ook hier lijkt het in het water te staan, nu ovaalvormig, met daar omheen iets dat op een laag muurtje lijkt.¹⁹ Op latere kaarten, tot de kadastrale kaarten uit de negentiende eeuw toe, tonen meer de plattegrond: een rechthoekje binnen een rechthoekige gracht waarover een bruggetje aan de noordkant.²⁰

¹⁹ F. van Vuuren, *Geschiedenis van de Kleine Schans*. Geschiedenis van de gemeente Terheijden nr. 128 (Terheijden 2010) omslag en 20-21.

²⁰ Van Vuuren, *Geschiedenis*, 28, 66, 72, 73, 75.

Detail uit de kaart van het beleg van Breda door G.N. di Terni, 1625, Bredas's Museum.

Gezien de naam *Blockhuys* en *Omwatert Blockhuys* was het oorspronkelijk dus een klein fort, omgeven door eventueel een wal en water, opgericht bij wat vanaf de late middeleeuwen tot in het midden van de twintigste eeuw de haven van Terheijden was. Het stond achter de zogenaamde Zeedijk, aangelegd vóór 1390 toen het zeewater over de lage veenpolders tot aan de Mark dreigde te komen. Ten zuiden ervan liep de Molendijk (later Molenweg) nu Markstraat, die, zoals de naam zegt, van de hoofdstraat van het dorp naar de toenmalige molen leidde die op een heuveltje aan de Mark stond. De Molendijk liep hier met een scherpe bocht over in de Zeedijk. De landerijen oostelijk van het blokhuis grensden aan het kerkhof en aan de erven van de huizen langs de westzijde van de Hoofdstraat van het dorp, nu Raadhuisstraat.

Reconstructiekaart van Terheijden ca. 1600, gebaseerd op de kaart van Johan van der Made, in F. van Vuuren, Geschiedenis van de Kleine Schans (Terheijden 2010) 6, en de kadastrale kaart van 1820.

Een blokhuis was in eerste instantie niet geschikt voor bewoning. Het was een tijdelijk onderkomen en werd bezet door een kleine groep gewapende wachters die er hoogstens een haard en wat (geïmproviseerde) bedden hadden. Op de hiervoor genoemde afbeeldingen laat één inderdaad een brede schoorsteen zien. De ramen zitten hoog en zien er niet al te groot uit. Dat komt overeen met de functie van zo'n gebouw. Sterk, verdedigbaar en functioneel. Niet bepaald een comfortabel woonhuis. De gegevens op schrift van na 1600 laten echter zien dat dit huis wel degelijk bewoond werd en niet minder dan zeven haarden telde.²¹ Dat betekent dat het oorspronkelijk een groot herenhuis was. Om daar meer duidelijkheid over te verkrijgen komen we terecht bij de eerste bezitters van landerijen in dit gebied waarover wat bekend is.

²¹ Zie noot 18.

Vroegste bezitters

Jan Anthonisz van de Beversluijs verkocht op 1 mei 1529 aan zijn zwager mr. Jan van Hoilten:

*zijn huis omgraven met valbrugghen, dat te leen gehouden wordt van de graaf van Nassau als heer van Breda tot een vol leen. Item nog het gesate mette eycken bomen om en bij tvoors. huis gelegen ende een boomgaart daar achter aan gelegen met schuur en duifhuis opt voors. gesate staande met zijn toebehoorten, met ook een hofstad en erve voor tvoors. gesate gelegen.*²²

De familie Van der Beversluijs ontleende zijn naam aan een hoeve onder Ginneken, gelegen aan de Beke aldaar. Het was in de vijftiende eeuw een niet onbelangrijke familie in het land van Breda.²³ De vroegst bekende van die naam, Jan, was waarschijnlijk schout te (Princen)Hage. Zijn drie zoons Peter, Wouter en Gerrit waren eveneens invloedrijke, maar ook bemiddelde mannen. Peter, geboren in 1378, was drossaard van Breda in 1424. Hij was in 1424-1426 schout en markgraaf van het land van Rijen. Hij vertrok naar Antwerpen en was daar schepen tussen 1427-36. In 1428 was hij er ook nog burgemeester. Hij werd ook genoemd als leenman te Wernhout onder Zundert en hield een huis en hof te Klein Zundert in leen. Hij bezat ook land in Hambroek onder Hage. Broer Wouter was woonachtig in Breda en bezat daar lenen. In 1443 werd hij substituut-schout in Hage genoemd waar hij ook land in achterleen had van zijn broer Peter.

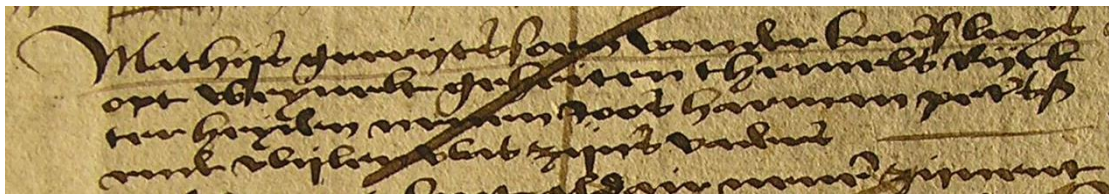
Gerrit van der Beversluijs, de derde broer, werd in 1435 genoemd als wonende in Terheijden. Hij was de eerste van wie dat bekend is. Hij bezat, eveneens in achterleen, 16 bunder (24 morgen) land in Hambroek en een stuk land tussen het kerkhof in Terheijden en de weg naar de Scruytersvaert.²⁴ Oftewel een belangrijk stuk van de Achtermarck, zoals dit deel van het dorp werd genoemd. Ook Gerrits zoon Mathijs wordt genoemd als wonende in Terheijden. Hij was daar brouwer en bezat net als zijn vader land tussen het kerkhof van Terheijden, de Molendijk (nu Markstraat), de molen en de Zeedijk. Het zijn nogal watbunders; opgeteld enkele tientallen. Uit het oudste *Cijnsboek* van Terheijden blijkt daarbij dat het landgoed of het huis in 1484 een aparte naam had: *tHemels Rijck*.²⁵

²² Gemeentearchief Breda, *Vestbrieven Terheijden* R 632, f. 160, 1.5.1529.

²³ Hun genealogie, met allerlei bronnen voor hun landbezit, is te vinden in: G.A. Klein, 'Het geslacht Van der Beversluijs', *Genealogisch Tijdschrift voor Midden- en West-Noord-Brabant en de Bommelerwaard* 25 (2001) 11-23, 109-117, 242-259.

²⁴ Dit is de Ruitersvaart, een turfvaart die vanuit de Zeggepolder onder de hoofdstraat door naar het Kraanweel bij de haven van Terheijden liep. Zie plattegrond.

²⁵ BHIC, 's-Hertogenbosch, 91 *Rentmeesters Prins Frederik en hun opvolgers, 1546-1932*, inv. nr 130, Legger van cijnsen in Terheijden, 1484-1633. f. 18r. Hoewel het waarschijnlijk is dat *tHemels Rijck* de voorloper is van het blokhuis daar, wordt in dit register van de cijnsen die naam niet 'nadrukkelijk genoemd', zoals Van Vuuren, in *Geschiedenis van de Kleine Schans* (p. 7) suggereert. En de vernoeming van het huis is niet uit 1474 maar uit 1484.

Detail uit het Cijnsregister van 1484: Mathijs geerijtssoen van der beversluijs opt weynelt geheeten themels Rijck...

Jan Anthonisz. van der Beversluijs was een kleinzoon van Mathijs Gerritsz. en verkocht dus het huis en erf, terwijl ook de landerijen die hij daar bezat op dezelfde datum, 1 mei 1529, werden verkocht. Zijn zuster en andere erfgenamen van Mathijs bezaten ook nog land in hetzelfde gebied en het is waarschijnlijk dat het hele stuk land tussen de Zeedijk, de Molendijk en de erven aan de Raadhuisstraat en het Kerkhof een leen was van de familie Van der Beversluijs dat ze hielden van de heer van Breda.

Jan van Hoilten, de koper van het huis, erf en landerijen, was naast schepen en burgemeester van Breda en schout van Terheijden ook een vertrouweling van graaf Hendrik III van Nassau, heer van Breda. Misschien kocht hij het huis om er zelf in te wonen, maar het is waarschijnlijker dat zijn belangrijkste woning in Breda stond. Het huis in Terheijden zal dan eerder als buitenhuis benut zijn.

Dit alles houdt in dat tussen ca 1430 en ca 1530 de familie Van der Beversluijs in de Achtermarck te Terheijden enkele tientallen bunders land, een omgracht huis, werf en toebehoren zoals een hoeve, schuren en een boomgaard bezaten die in 1529 gedeeltelijk verkocht werden aan de schout aldaar, die een vertrouweling was van de heer van Breda. Uit bronnen uit de jaren 1560-81, die in de genealogie worden genoemd, is op te maken dat enkele vrouwelijke leden van de familie, dochters en kleindochters van Mathijs, nog wat land in dit deel van Terheijden bezaten. Waarschijnlijk is in 1581 het laatste stuk beemd uit dit bezit in handen van aangetrouwde takken gekomen.²⁶ Het land lag bij de molen aan de Molendijk/Molenweg. De Van der Beversluijsen waren na ca 1530 voornamelijk in Breda en Oosterhout woonachtig.

²⁶ Klein, 'Geslacht', 109-116.

Belegeringen en fortificaties

Gedurende de Tachtigjarige Oorlog wisselde Breda vijf keer van partij. Het begin van de opstand was een onrustige tijd waarin veel troepenbewegingen plaats vonden, zeker nadat Alva in 1567 met een enorm leger de Nederlanden was binnengetrokken en de Prins van Oranje hem vanaf 1568 met zijn slechtbetaalde huurlegers begon te bevechten. Tot 1577 was de stad, net als de rest van Nederland, gewoon onderdeel van het Habsburgse Rijk tot de graaf van Hohenlohe in het kader van de gevolgen van de opstand de stad in dat jaar voor de prins van Oranje innam. In 1581 werd Breda echter al weer terugveroverd. De bezetting zou duren tot 1590 toen via de bekende list met het turfschip de Staatsen er weer voet aan de grond kregen. Aanvallen van Spaanse troepen werden in dat jaar tot twee keer toe afgeslagen. Pas in 1625 kreeg de geniale strateeg Spinola na een belegering van ongeveer negen maanden de stad weer in handen voor de Spaanse koning. Ten leste wist prins Frederik Hendrik in 1637 de stad weer te ontzetten en in te nemen. Vanaf die tijd bleef Breda Staats en werd een grens- en garnizoensstad tot het einde van de oorlog.

De route vanuit Holland naar Brabant liep na de Elisabethsvloed van 1421 via het veer van Moerdijk. Daarna kon je over de weg naar westen via Zevenbergen of naar het zuiden naar Breda via Zwaluwe en Terheijden. De legers van de prinsen van Oranje die Breda gedurende die belegeringen omsingelden kwamen dus via deze routes naar de stad. Om de stad heentrekken kon door via Zevenbergen en Etten-Leur en (Princen)Hage westelijk om de stad heen te trekken en vanuit Zwaluwe via Oosterhout naar Gilze-Rijen, Bavel en Ginneken om de oost naar het zuiden te gaan. Terheijden lag dus aan de noordelijke grens van het land van Breda, omgeven door uitgeveende polders die in tijden van beleg gemakkelijk onder water konden worden gezet. De weg liep door het op een zandduin liggend dorp en het was dan ook logisch dat Terheijden te maken kreeg met bewaking van die weg. Een geschiedschrijver heeft het dorp “een vooruitgeschoven post van het Bredase garnizoen of een onmisbare schakel in de omgording der vesting” genoemd.²⁷ Zeker in 1624-25, toen Spinola de stad met een keten van forten omringde tegen Staatse aanvallen in de rug, was het hele dorp een vesting van wallen en bastions omgeven door schansen aan de kruisingen en bruggen. Zoals hierboven al beschreven lag het blokhuis midden in het dorp en had daarom tijdens die oorlogsperiode niet echt een militaire functie.

Maar wanneer werd dat blokhuis dan gebouwd? Gelukkig verkeren we in de omstandigheid dat precies bekend is wanneer dat gebeurde. Toen ik zocht naar bewijs voor de mededeling van Dr. K.A.H.W. Leenders dat er in 1573 in Terheijden door een groep watergeuzen ‘het’ blokhuis was afgebrand, liep ik tegen een archiefstuk op dat met zoveel woorden de bouw vermeldde.²⁸ Of

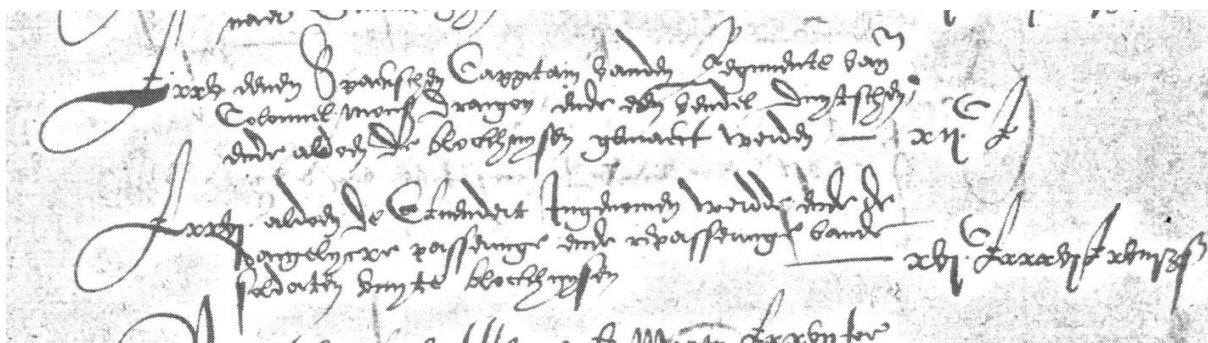
²⁷ Van Vuuren, *Geschiedenis*, 29.

²⁸ K.A.H.W. Leenders, ‘De Gageldonkse goederen in Hage’. In: *HAGE* (1977), nr. 21, p. 63, hij vermeldt dat tijdens strooptochten van de Watergeuzen langs de Mark in 1573 het blokhuis werd verwoest.

misschien het verbouwen tot een blokhuis van een al bestaand gebouw. En dat moet dan het huis van de Van der Beversluijsen zijn geweest.

Het archiefstuk gaat over de kosten die het dorp kwijt was aan het verblijf van meestal Spaanse en Duitse troepen in het kader van het begin van de Opstand. Het bevat uitgaven uit de periode 1569 tot 1577.²⁹ Voor 1575 staat er letterlijk:

LXXV eenen Spaenschen Cappitain vanden Regimente van Colonel Monsdragon ende een vendel Duytschen ende aldaer de blockhuysen gemaect werden XIIe L.

Detail uit de onkostenlijst van 1569-1577, BHIC Coll. Cuypers van Velthoven, inv. nr. 1730.

Het gaat dus om meerdere blokhuisen. Zoals we hiervoor hebben gezien waren in het eerste deel van de 16^e eeuw blokhuisen eigenlijk kleine schansen, maar werden ze nog niet zo genoemd. Ik denk dat we hier dan ook moeten denken aan verdedigbare plaatsen, geheel of gedeeltelijk omringd door sloten en grachten en voorzien van wallen. Het is heel goed mogelijk dat het omgrachtte huis van de Van der Beversluijsen werd gebruikt als basis voor één van die blokhuisen. Het lag vlak naast de haven en kon uitstekend dienen als wachtpost die het scheepsverkeer daar in de gaten hield. Deze mogelijkheid is des te waarschijnlijker als we bedenken dat het huis een kleine 50 jaar later echt zo genoemd wordt.

De tweede regel vermeldt in 1576 ook nog de nodige activiteiten die het nodige kosten en gaat over heen en weer trekkende (*passeringe ende repasseringe*) soldaten uit de blokhuisen.

Waar de andere blokhuisen lagen is hier niet uit op te maken, maar dat was waarschijnlijk aan de beide ingangen van het dorp, ten noorden en ten zuiden, waar later eveneens schansen of redoutes lagen.

Het archiefstuk waar de heer Leenders de vermelding uit had dat geuzen het blokhuis in 1573 in brand hadden gestoken is intussen nergens meer terug te vinden.

²⁹ BHIC, 346 Coll. Cuypers van Velthoven, 1320 -1870 , inv. nr 1730. Specificatie van onkosten door Terheijden voor het garnizoen aldaar (fotokopie), 1569 – 1577.

De diverse belegeringen die Terheijden moest ondergaan worden in het boekje van Fer van Vuuren uitgebreid beschreven. Zie hiervoor noot 19. Interessant hierbij is te lezen dat het hele dorp Terheijden al na de inname van 1590 (turfschip) naast Teteringen en Oosterhout als locatie voor een fortificatie van de hertog van Parma werd gebruikt omdat hij Breda zo snel mogelijk wilde heroveren. Het dorp moet daarbij toen al in zijn geheel omvest zijn geweest en de blokhuisen zullen hierbij hoogstwaarschijnlijk een rol hebben gespeeld. Bij een tegenaanval van Staatse zijde vanuit Breda werd het dorp in brand geschoten en de wallen geslecht. De kerk was toen, als uitkijkspost fungerend, al door een ongeluk in brand gevlogen. De Spanjaarden kwamen echter terug en legden weer nieuwe fortificaties aan. Ook die werden vanuit Breda weer ingenomen, nu met meer moeite, en weer werden de schansen en wallen afgebroken.³⁰ Of hier de blokhuisen bij inbegrepen waren is, weer, niet bekend. Dat het omgrachte huis werd afgebroken is niet waarschijnlijk, gezien wat volgt.

Men deed verder weinig moeite om het dorp weer op te bouwen, alsof, zo zegt Van Vuuren, *“de inwoners een voorgevoel hadden van nieuwe rampen”*.³¹ Er woonden tussen 1590 en 1625 maar heel weinig mensen in Terheijden en het dorp was in 1623 te arm om bij te dragen aan de oorlogslasten van de Staten na het aflopen van het Twaalfjarig Bestand:

“als door de grote sterfte ende andere sware lasten van crychsvolck t’eenenmael zijn verdorven, ende in soo groote schulden gevallen datse nyet weeten waer hun wenden ofte keeren, ende geenen middelen soudén kunnen vinden om soo sware contributie te betalen”.

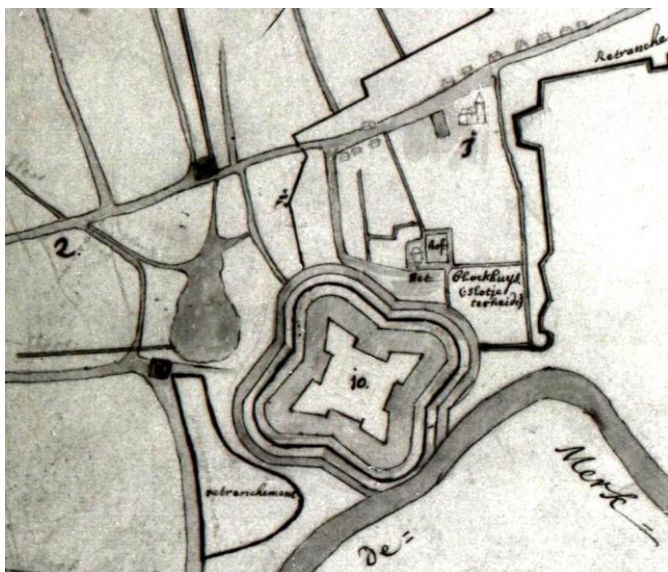
Het dorp telde toen 47 huizen, waar 46 gezinnen woonden, bestaande uit 128 volwassenen van 16 jaar en ouder en nog enkele tientallen kinderen. Na het beleg van 1624-25 is het aantal nog met de helft verminderd. In 1628 is Terheijden *“verstorven, verlopen ende verarmt”*.³²

In september 1624 werd het dorp weer versterkt door Italiaanse compagniën uit het leger van de Spaanse veldheer Spinola. Terheijden werd één grote schans en de plaats van de latere kleine schans even ten westen van het blokhuis was daar een onderdeel van. Juist dit gebied, de Achtermar(c)k genoemd, was de plaats waar een groot legerkamp lag. Ook was daar het hoofdkwartier van de commandant en zijn kapiteins. Het is de vraag of dit zich in het huis van de Van der Beversluijsen bevond dat op het eilandje binnen de gracht stond, het blokhuis dus, zoals op de eerder genoemde kaarten te zien is en zoals het genoemd is in 1575-76 en in het haardstedenregister van 1623. In ieder geval werd er tijdens dit beleg in en om Terheijden zwaar gevochten tussen de Staatse troepen en de Italiaanse bezetting, waarbij veel doden en gewonden vielen. Ook was de inkwartiering weer een ramp voor het dorp; er brak zelfs nog een besmettelijke ziekte uit die niet alleen bij de soldaten maar ook onder de dorpingen slachtoffers maakte. Met het hiervoor al gemelde resultaat.

³⁰ Placidius, ‘Het secretarisambt’, 36-39.

³¹ Van Vuuren, *Geschiedenis*, 15.

³² Ibidem, 31-32.

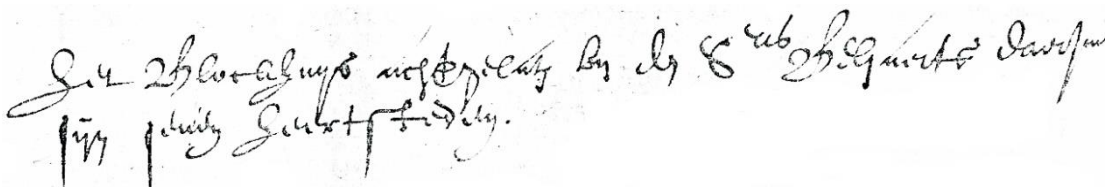
Detail van een kaart van de schansen in Terheijden, 1642, NA 4OPV B266.

Bij het beleg van Breda in 1637 werden in Terheijden Staatse troepen gelegd onder commando van Hendrik Casimir van Nassau. Deze keer werd daar niet gevochten, maar twee jaar later blijken in de hele gemeente, dus inclusief Wagenberg, Munnikenhof en Hartel, slechts 43 huizen bewoond. Dat was in 1622 nog een aantal van 244 huizen! Terheijden was het grootste van de vier buurtschappen dus veel meer dan 20 huizen zullen niet bewoonbaar zijn geweest. Er waren verder nog uitgebreide klachten over de misdrijvingen en plunderingen door de Staatse huurtroepen gedurende het beleg. Ook de aanleg van de nieuwe (kleine) schans naast de Achtermarck en nog één ten zuiden van Terheijden deden een zwaar beroep op de weinige volwassen mannen in het dorp.³³

³³ Ibidem, 32-33.

Latere bezitters en bewoners

Na de periode van de familie Van der Beversluijs was het in de bronnen tientallen jaren stil rond *tHemels Rijck*. Wie er na hun vertrek gewoond heeft is niet meer te achterhalen (tenzij het schout Van Hoilten was...), maar het was een prestigieus pand en zal voor de dorpselite gereserveerd zijn geweest. Zoals hierboven vermeld werd het huis in 1575 waarschijnlijk verbouwd of aangepast tot blokhuis, maar of het daarna in bewoonbare staat was is de vraag. Pas uit het *Haardstedenregister* van 1623 komen we te weten dat secretaris Adriaen Beliaerts of Beljaerts voor zijn dood in 1615 in het *Blockhuijs* heeft gewoond. Als dit hetzelfde huis is geweest, tenminste, maar er zullen wel niet twee omgrachte huizen in dit kleine gebiedje hebben gestaan. Het zal inmiddels wel zijn eigendom zijn geweest want zijn nakomelingen erfden het. In het artikel van pater Placidius over zijn periode als secretaris van Terheijden, sinds 1588, staat dat hij nadat de gemoederen na 1590 wat waren bedaard, de nodige bezittingen kocht, dus toen kan hij het blokhuis aangeschaft hebben.³⁴

Citaat uit Kohieren, tellijsten en ingekomen stukken betreffende de impost over schouwen, ovens, fornuizen en van de ploegen binnen de jurisdictie van Terheijden, 1623-1639. fol. 4v, uit RA Tilburg, 2400, Archief dorpsbestuur Terheijden (1400) 1569-1810 (1814, 1865), inv. nr. 1213: het Blockhuijs achtergelaten bij de s(ecreta)ris Beljaerts daerin zijn seven heertsteden.

Er is volgens Klein een connectie tussen de Bel(j)aerts en de Van der Beversluijsen, maar in de genealogie van de Beljaerts-familie in de Nederlandsche Leeuw vind ik daar geen bewijs voor, tenzij het hier gaat om een niet uitgewerkte tak.³⁵

Of zijn zoon er gewoond heeft is niet bekend, maar deze, Cornelis Beljaerts (overl. voor 1658), werd wel schout van Terheijden in 1639. Dat was dus na de herovering van Breda door Frederik Hendrik. Zijn dochter Cornelia (1632-overl. na 1698) trouwde met dominee Roelandus Godschalck, predikant te Rucphen. Hun zoon Cornelis Godschalck werd secretaris te Terheijden. Met hem krijgen we weer vastigheid wat betreft het bezit van het huis. In het *Pondboek* van Terheijden werd hij in 1714 voor 15 pond aangeslagen voor zijn bezit "*t Omwatert Blockhuijs, item woonhuijs opden werf, Beestenhuijs, hof en Boomgaart, groot Twee quartier*".³⁶ Tevens werd in dit boek een lijst van de na

³⁴ Placidius, 'Het secretarisambt', 43. De genealogie van de familie Beljaerts is te vinden in G. van Niekerken, 'Beljaerts', *Nederlandsche Leeuw* 95 (1978) 313-337. Het verhaal over de secretaris wordt in de inleiding nog wat aangevuld.

³⁵ Van Niekerken, 'Beljaerts', 327.

³⁶ RA Tilburg, 2400, Archief dorpsbestuur Terheijden (1400) 1569-1810 (1814, 1865), inv. nr. 735-736, Pondboek, leggers van

hem volgende eigenaars bijgehouden. Cornelis Godschalk overleed in 1717 en hoe lang hij eigenaar is geweest is niet bekend, maar dat hij dat na het overlijden van zijn moeder, tegen 1700, werd is niet onaannemelijk.³⁷

10

Heer Cornelis Godschalk
 Omwatert Bloekhuys, item
 Woonhuys op den Werf, Bees-
 -ten huys, hof en Boomgaard
 groot Twee Quantien — 15-0-

Van de gr^o Hend. frylinck by vestte
 in dato den
 Het beeste ofte woonhuys afgeheeven in
 Alégio 17 g^o 1725 op twee g^o rest 13-0- 13-0-

Van de selft en wren dato ut supra,
 Van de kinderen gheul 1760
 Van de Heer Adriaen Belt 1760 18 april 1760
 Van de Heer Raat Fr. C. de Fabry - en vrouwe M. H.
 Heesters by vest 1771.
 Van vrouwe M. H. Otterkerd alleen by vest 1794.
 Van de Lijfgewonne met 1802.
 Van vrouwe Indamma Stoffel huysd. vrouwe van
 Doctor Petrus plancken. Vest 6 april 1803.
 Van Dr Heer Joz. Felders Vest 20 maart 1804.
 Van de Heer J. G. van der Vliet van Marten de
 velders van 12 Maart 1811

Pondboek, leggers van verponding, aangelegd 1714 en bijgehouden tot circa 1811, fol. 10r. RA Tilburg, 2400, Archief dorpsbestuur Terheijden (1400) 1569-1810 (1814, 1865), inv. nr. 735-736.

verponding, aangelegd 1714 en bijgehouden tot circa 1811, fol. 10r.

³⁷ Over de volgende eigenaars zie ook: J.W.M. van der Made, 'Kastelen in Terheijden', De Vlasselt. Geschiedenis van de gemeente Terheijden 28 (1985) 16-17.

Na hem was dorpssecretaris Hendrik Frijlinck/Fierlingh de eigenaar. Hij stootte in 1725 de erbij horende boerderij af. Zijn kinderen erfden het bezit in 1768. In dat jaar werd op 14 april ook ene Adriaen Pelt als eigenaar genoemd, maar al in 1771 werd het huis en erf gekocht door François Christian (Franciscus Christianus) de Fabry, raad en rentmeester in dienst van mevrouw de prinses van Thorn voor haar de goederen in de baronie van Breda. Na diens overlijden in 1794 kwam het huis in het bezit van zijn weduwe Maria Hendrica Stickers, die het in 1802, bij haar overlijden, aan de erfgenamen naliet. Die wilden het bezit waarschijnlijk niet, of de volgende eigenares was één van die erfgenamen. Want in 1803 was de vrouw van dokter Pieter Adriaan (ook Petrus Adrianus) Plan(c)ken, Anna Susanna Soffers, de eigenares. Ze verkocht het huis al weer op 20 maart 1804.

De koper, Johannes Telders (1741-1817), raad provisionair municipale van Dordrecht, commissaris-deciseur der Graanmarkt aldaar, werd in 1804 dus de volgende eigenaar. Hierna volgden de eigenaars elkaar snel op. Telders overleed te Terheijden op 28 september 1817, maar niet in het Blokhuis. Dat was namelijk sinds 12 maart 1811 in bezit van Catharina Margaretha, gravin van Hogendorp van Hofwegen, douairiere gravin van Wartensleben (1733-1819), die er in dat laatste jaar op 17 juni overleed. Het huis stond toen bekend als A 60. De volgende eigenaar was luitenant-kolonel Jan Pieter Roemer (1770-1849) die het huis van 1819 tot 1821 bezat. Daarna kwam de rentenier Arie Dirk van Assendelft de Coningh (1794-1859) er te wonen en rond 1830 was dat Cornelis Vismans (1811-1847).

Vóór het eerste van de latere bevolkingsregisters, dat van 1840, heeft de bewoning niet veel sporen nagelaten. Uit dat eerste bevolkingsregister werd bekend dat er in 1837 een nieuwe eigenaar kwam in de persoon van Gerard Anne Kuysten van Hoesen (1791-1862), houtvester, die er tot 1848 bleef. Waarna in dat jaar jonkheer Guillaume Charles van der Staal van Piershil (1806-1855) eigenaar werd, maar hij overleed in Princenhage en niet in Terheijden. Inmiddels had het huis nummer A 106 gekregen. Lodewijk Christoffel Enschedé, een rentenier uit Haarlem, woonde op dat adres toen hij op 8 mei 1852 uit de gemeente vertrok, dus Van der Staal kan er nooit lang gewoond hebben. In augustus van dat jaar betrok de predikant Izak Preuijt het huis, maar hij verhuisde al snel naar nr A 19. Op 23 mei 1856 vestigde jonkheer Jacob Marius van Wijck (1786-1867) zich op A 106. Het huisnummer veranderde tijdens zijn verblijf in A 119. Van Wijck was gepensioneerd generaal majoor der genie en overleed in het huis in Terheijden.

Met de in Terheijden geboren arts Cornelis Nicolaas Sauter (1807-1882) kwam er weer een Terheijdenaar wonen. Na een werkzaam leven als arts in Zundert, vestigde hij zich in 1875 in het Blokhuis en overleed daar ook in 1882. Het huis was toen al weer een paar keer van nummer veranderd. In 1870 was het A 101, daarna werd het 168 en op het laatst 185. Vijf jaar na de dood van dokter Sauter werd Adrien Henri François de Kuijper (1838-1899), een Rotterdamse fabrikant en importeur, in 1887 eigenaar. Hij heeft niet lang plezier gehad van zijn aankoop, want op 22 september 1889 brandde het af.

Einde van het Blokhuis

Van deze brand is een proces verbaal opgemaakt:

“Heden den tweeëntwintigsten September des jaars 1800 negenentachtig des namiddags te half een ure werd ons Burgemeester der Gemeente Terheijden bij gerucht bekend, dat er brand in de kom der gemeente was, ons met de brandspuiten naar de aangewezen richting begevende hebbende bemerkten wij bij de aankomst dat het slotje of het zogenaamde omwaterd blokhuis hetwelk in eigendom toebehoort aan den heer Adrien François Henri de Kuijper³⁸, fabrikant en importeur wonende te Rotterdam en tijdelijk verblijvende in deze gemeente in brand stond. Wij deden onmiddellijk de twee spuiten in werking brengen en slaagden er in den brand ten drie uren te blusschen, het gebouw van steen met leien gedekt onderschoten met planken is van binnen totaal uitgebrand en is geassureerd in de maatschappij van verzekering en beleening der conteering te Rotterdam op de som van zesduizend gulden en de inboedel waarvan een gedeelte gered is is voor hier en te Rotterdam in dezelfde maatschappij op de somme van tien duizend gulden verzekerd. De oorzaak van het ontstaan des brands is onbekend.

Van al het welk door ons op den eed bij de aanvaarding onzer bediening afgelegd het tegenwoordige proces verbaal zo opgemaakt en geteekend te Terheijden den drieëntwintigsten september 1800 negenentachtig.”³⁹

Foto van het Slotje, tweede helft 19^e eeuw, verzameling heemkundekring De Vlasselt.

Hoe het huis er kort voor de brand uitzag weten we van een foto die uit de tweede helft van de negentiende eeuw moet dateren. Daarop is een witgepleisterd, vijfbeukig hoog huis te zien van twee

³⁸ De volgorde van zijn namen is volgens de burgerlijke stand Adrien Henri François.

³⁹ Gemeentearchief Terheijden, 1.2 Publicaties, verordeningen en besluiten, Registers van publicaties en processen-verbaal van de burgemeester, inv. nr. 61 (1873, mei 03 - 1895, mei 29).

verdiepingen en een hoge zolder onder een tamelijk steil schilddak gedekt met leien. Er staan schoorstenen op beide punten van het dak en middenop een open klokkentorentje. De schuiframen hebben een laat achttiende-eeuwse roedeverdeling, waarbij de ramen op de verdieping een rij glazen minder tellen. Op die verdieping bevinden zich in het midden openslaande glazen deuren in vroeg-negentiende-eeuwse roedeverdeling, die uitkomen op een klein balkon, dat aan weerszijden van de ingang gedragen wordt door een zuil. Ook de voordeur bestaat uit dubbele glazen deuren in dezelfde negentiende-eeuwse roedeverdeling. Het lijkt of er voor de voordeur een klein bordes ligt, waar de brug op uitkomt. Er is in ieder geval ruimte om er stoelen neer te zetten en met een groep mensen op te poseren.

D.T. Gevers van Endegeest, Gezicht op Terheijden vanuit het noorden, aquarel, 1832, Universiteit van Tilburg, Topografisch-historische Atlas.

Het klokkentorentje op het dak is ook te zien op een aquarel die door D.T. Gevers van Endegeest in 1832 werd gemaakt. Hij laat het dorpsgezicht zien zoals het zich van de Laaksedijk af voordeed, met kerk, molen, het Slotje met de boerderij ervoor en de Kleine Schans.⁴⁰

⁴⁰ Afgebeeld in Van Vuuren, *Geschiedenis*, 74. Het origineel bevindt zich in de Topografisch-Historische Atlas van de Universiteit van Tilburg.

Samenvatting en conclusie

Gedurende de vijftiende en een deel van de zestiende eeuw stond er in het dorp Terheijden, in een gebied dat de Achtermarck heette, een omgracht huis dat *tHemels Rijck* werd genoemd. Er behoorde een flinke lap grond bij die van de Zeedijk langs de Markstraat tot het kerkhof reikte. De naam komt alleen voor in 1484. Het huis werd waarschijnlijk voor een groot deel van die periode bewoond door leden van de familie Van der Beversluijs, een gegoede familie die diverse openbare ambten in het land van Breda vervulde en er flinke bezittingen had. Het landgoed was een leen van de heer van Breda. Dit huis werd in 1529 door Jan van der Beversluijs verkocht aan de schout van Terheijden en werd toen beschreven als zijnde 'omgraven met valbrugghen' en er behoorde een flink erf, land en gebouwen bij.

In 1575 werden door Spaanse en Duitse soldaten op het grondgebied van Terheijden enkele blokhuisen aangelegd in het kader van de verdediging van Breda in de eerste jaren van de opstand tegen het Habsburgse rijk.

In 1623 werd een huis genoemd het *Blockhuijs* aangeslagen voor het bezit van zeven haarden. Het huis was toen nagelaten door Adriaen Beljaerts, die sinds 1588 secretaris van Terheijden was, en die er in 1615 was overleden. Het zal hetzelfde gebouw zijn, want later werd het huis met de gracht eromheen in de Achtermarck eveneens het Blokhuis genoemd. In 1714 werd er zelfs de term *Omwatert Blockhuijs* voor gebruikt.

Vervolgens woonden er gedurende 175 jaar vele prominente lieden in het huis en brandde het in september 1889 af om niet meer opgebouwd te worden. In 1804 werd het een kasteeltje genoemd en in het proces verbaal over die brand wordt het huis 'het Slotje' genoemd. Met die laatste naam is het huis in de herinnering van de Terheijdenaars blijven bestaan. De straat die nu over het terrein loopt waar het gestaan heeft heet nog steeds zo.

In 1484 heette het dus *tHemels Rijck*, in 1623 het *Blockhuijs*, in 1714 het *Omwatert Blockhuijs*, en in 1889 werd het 't *Slotje* genoemd.

Een blokhuis is een soortnaam, geen echte huisnaam. De Spanjaarden bouwden in 1575 enkele blokhuisen en die moeten we ook zien als een soort omwalde en omgrachtte schansen. Ook het latere huis het Blockhuijs kan een wal om zich heen gekregen hebben en daaraan zijn latere naam hebben ontleend.

We hebben gezien dat na het beleg van 1590 het aantal huizen in Terheijden dramatisch was verminderd, vanwege allerlei oorzaken. Of het *Hemels Rijck* hierbij was is niet bekend, maar gezien het feit dat secretaris Beljaerts er na die tijd comfortabel kon wonen lijkt dat onwaarschijnlijk. Het kan wel beschadigd geweest zijn en de secretaris kan het, voor hij erin ging wonen, opgeknapt hebben.

Zoals het huis er in de negentiende eeuw bijstond lijkt het niet op een middeleeuws huis. Het is daarom mogelijk dat het huis in 1577, 1590 of 1625 meer of minder beschadigd werd en dat op de middeleeuwse fundamenten op den duur een geheel nieuw huis in klassicistische stijl is opgetrokken. De vorm van het dak doet inderdaad zeventiende-eeuws aan en is typerend voor die stijl, maar de

literatuur suggereert dat men in Brabant weinig ophad met deze manier van bouwen.⁴¹ De ramen en deurpartijen zijn duidelijk respectievelijk in de late achttiende en de vroege negentiende eeuw aangepast. Het pleisteren van het huis is eveneens een typisch negentiende-eeuwse praktijk.

Het huis is duidelijk door de loop van de tijd aan de architectonische en esthetische eisen van de tijd aangepast. Misschien was er nog een laatmiddeleeuws skelet achter de muren en het dak aanwezig, maar dat is inmiddels al niet meer te achterhalen. Het is niet ondenkbaar dat er nog fundering en gedeelten van opgaand werk in de grond zitten waar het nodige uit op te maken is. Dit alles lijkt een goed uitgangspunt voor een archeologisch onderzoek.

Een relatie tot de Kleine Schans lijkt er niet te zijn, behalve dat die sinds 1637 aan de andere kant van de Zeedijk, daarna Schansstraat genoemd, lag.

⁴¹ R. Meischke, H.J. Zantkuijl, P.T.E.E. Rosenberg, *Huizen in Nederland. Utrecht, Noord-Brabant en de oostelijke provincies* (Zwolle-Amsterdam 2000) 136-138.

Bronnen

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), 's-Hertogenbosch, 91 *Rentmeesters Prins Frederik en hun opvolgers, 1546-1932*, inv. nr 130, Legger van cijnsen in Terheijden, 1484-1633.

BHIC, 346 *Coll. Cuypers van Velthoven*, 1320 -1870, inv. nr 1730. Specificatie van onkosten door Terheijden voor garnizoen aldaar (fotokopie), 1569 – 1577.

Gemeentearchief Breda, *Vestbrieven Terheijden* R 632 (waarschijnlijk verouderde nummering).

Regionaal Archief Tilburg, 2400, *Archief dorpsbestuur Terheijden* (1400) 1569-1810 (1814, 1865), inv. nr. 735-736, Pondboek, leggers van verponding, aangelegd 1714 en bijgehouden tot circa 1811.

Regionaal Archief Tilburg, 2400, *Archief dorpsbestuur Terheijden* (1400) 1569-1810 (1814, 1865), inv. nr. 1213, Kohieren, tellijsten en ingekomen stukken betreffende de impost over schouwen, ovens, fornuizen en van de ploegen binnen de jurisdictie van Terheijden, 1623-1639.

Literatuur

Avonds, P., *Brabant tijdens de regering van hertog Jan III (1312-1356). De grote politieke krisissen*. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België 46, nr 114 (1984).

Brokken, H.M., *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse Twist* (Zutphen 1982).

Dillo, M., G.A.M. van Synghe, E.T. van der Vlist, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, deel II: De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom* (Den Haag 2000) (ONB).

Goor, T.E. van, *Beschrijvinghe der stadt en lande van Breda, etc.* ('s-Gravenhage 1744).

Ham, W.A. van, 'Breda contra Bergen op Zoom; vijf eeuwen strijd om de grenzen', deel 1, in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 27 (1974) 151-185.

Ham, W.A. van, 'De verdeling van het land van Breda in 1287', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 42 (1989) 1-38.

Hoeve, J.A. van der, 'Het blokhuis te Harlingen, Weeshuisstraat 1/3', in: *KNOB-bulletin* 102 (2003) 13-19.

Hos, T.H.L., *Archeologisch bureau- en booronderzoek Schansstraat 11 te Terheijden in de gemeente Drimmelen* (Swalmen 2014).

Janssens, D., *Omwaterde 'Kastelen of Heerenhuijsingen' bij de Linie van Munnikenhof*. Geschiedenis van de gemeente Terheijden 119 (Terheijden 2008).

Klein, G.A., 'Het geslacht Van der Beversluijs', *Genealogisch Tijdschrift voor Midden- en West-Noord-Brabant en de Bommelerwaard* 25 (2001) 11-23, 109-117, 242-259.

Leenders, K.A.H.W., 'Nieuw licht op Terheijden's historie', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 27 (1974) 1-31.

Leenders, K.A.H.W., 'Vermenging en verwisseling van Bredase en Brabantse leengoederen in en om het land van Breda tijdens het hertogelijk bewind, 1326-1339', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 29 (1976) 47-55.

Leenders, K.A.H.W., 'Gageldonk. De Gageldonkse goederen in Hage'. In: *HAGE* (1977), nr. 21, 38-72.

Leenders, K.A.H.W., 'Het landgoederenlandschap rond Breda', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 52 (1999) 1-63.

Leenders, K.A.H.W., 'Het oorkondenboek Noord-Brabant II en de gebruiker',
<http://users.bart.nl/~leenders/txt/onbii.html>

Leenders, K.A.H.W., 'Landgoederen langs de Bredase Turfvaart', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 65 (2012) 169-228.

Made, J.W.M. van der, 'Graven spreken in Terheijden', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 35 (1982) 120-148.

Made, J.W.M. van der, 'Kastelen in Terheijden', *De Vlasselt. Geschiedenis van de gemeente Terheijden* 28 (1985) 3-19.

Mosselveld, J.H. van, 'De schansen te Terheijden', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 26 (1973) 32-41.

Niekerken, G. van, 'Beljaerts', *Nederlandsche Leeuw* 95 (1978) 313-337.

Placidus, Pater (P. Pennings), 'Het secretarisambt te Terheijden in de branding', in *Jaarboek 'De Oranjeboom'* 4 (1951) 32-50.

Vuuren, F. van, *Geschiedenis van de Kleine Schans*. Geschiedenis van de gemeente Terheijden nr. 128 (Terheijden 2010).

Websites

[http://nl.wikipedia.org/wiki/Blokhuis_\(Liessel\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Blokhuis_(Liessel))

[http://nl.wikipedia.org/wiki/Landweer_\(vestingwerk\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Landweer_(vestingwerk))

**ArcheoPro Archeologisch rapport
Nr 14051**

**Schansstraat 11, Terheijden
Gemeente Drimmelen
Geofysische onderzoek**

Concept versie 06-11-2014

(Zonder opmerkingen zal deze versie na 3 maanden als definitief rapport worden opgeleverd)

Joep Orbons

November 2014

ArcheoPro

ArcheoPro Archeologisch rapport Nr 14051

Schansstraat 11, Terheijden Gemeente Drimmelen Geofysische onderzoek

Concept versie 06-11-2014

(Zonder opmerkingen zal deze versie na 3 maanden als definitief rapport worden opgeleverd)

Colofon	
Opdrachtgever:	Econsultancy, Rapenstraat 2, 5831 GJ Boxmeer
Status:	Concept versie 06-11-2014
Projectcode :	14-103
Bestandsnaam :	ArcheoPro, Schansstraat 11, Terheijden, 2014 11 06
Archis melding (OM nummer):	63964
Bevoegd gezag:	Gemeente Drimmelen
Opslagplaats documentatie:	Provincie Noord-Brabant
ISSN:	1569-7363
Auteur:	Joep Orbons
Projectleider :	Joep Orbons
Projectmedewerkers:	Joep Orbons
Onderaannemers:	nvt
Autorisatie:	Drs. R.P. Exaltus; senior-archeoloog
	
Uitgegeven door ArcheoPro © Copyright 2014 ArcheoPro, Eijsden	
ArcheoPro Sint Jozefstraat 45 NL 6245 LL Eijsden Nederland	Tel : 0(0 31) 43 3672586 Fax: 0(0 31) 43 3672585 Kamer van Koophandel Limburg: 14117581 e-mail: info@archeopro.nl www.archeopro.nl

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	3
Samenvatting	4
1. Inleiding	5
1.1 Algemeen.....	5
1.2 Locatiegegevens	5
1.3 Aard van de ingreep.....	5
1.4 Onderzoek.....	6
2 Geofysisch onderzoek.....	9
2.1 Algemeen.....	9
3. Resultaten.....	11
3.1 Resultaten EM onderzoek	11
3.2 Resultaten weerstandsmetingen.....	12
3.3 Booronderzoek.....	13
3.4 Resultaten inspectie milieuputjes	16
4 Conclusies en aanbevelingen (beleidsadvies)	19
Verklarende woordenlijst.....	21
Archeologische tijdschaal	21
Bronnen	21
Bijlage 1: Boorbeschrijving	22

Samenvatting

Op 15 juli en 5 augustus 2014 is door ArcheoPro een geofysisch onderzoek uitgevoerd op een terrein aan de Schansstraat in Terheijden. Het bureauonderzoek is reeds door Econsultancy uitgevoerd. Het doel van dit geofysisch onderzoek was het muurwerk en de grachten van het kasteel (Blokhuys) van Terheijden terug te vinden. Omdat een deel van het terrein op de meetdag (15 juli) dusdanig begroeid was dat onderzoek onmogelijk was, is dit op 15 augustus onderzocht. Tijdens deze tweede meetdag zijn ook enkele putten voor milieuonderzoek geïnspecteerd op de aanwezigheid hierin van archeologische vondsten.

Het oostelijke deel van het plangebied (geelbruin in figuur 8), wordt gekenmerkt door tamelijk homogene meetwaarden die een zeer geleidelijk verloop vertonen van hoog naar heel hoog tegen de oostgrens van het plangebied. Hier worden de resultaten van de metingen derhalve waarschijnlijk door de natuurlijke (zand?) ondergrond veroorzaakt. Meet-anomaliën die zouden kunnen wijzen op door mensen gegraven of gebouwde structuren, ontbreken hier. Het volledig door meet-anomalieën gekleurde deel in het noorden van het plangebied (rood in figuur 8), is het gevolg van de aanwezigheid alhier van stelconplaten. In blauw is de meest waarschijnlijke ligging van delen van de gracht weergegeven. Deze delen vallen samen met de terreindelen waarop lage meetwaarden zijn vastgesteld. Het meest westelijke deel van de gracht zoals aangegeven in deze figuur, is gebaseerd op de resultaten van het milieukundig booronderzoek. Gebaseerd op de ligging van deze grachten vormt de locatie waarop tegenwoordig een garage staat, de meest waarschijnlijke locatie van het voormalige blokhuys. Dit blokhuys ligt dan ongeveer tien meter verder naar het noordoosten dan de kadasterkaart uit 1832 aangeeft. De sloopresten (vulling van uitbraaksleuf) die in boring 7 zijn aangetroffen zijn dan waarschijnlijk het gevolg van de sloop van het westelijke uiteinde van het west-oost lopende gebouwdeel dat op de kadasterkaart staat aangegeven. Het ondoordringbare puin onderin boring 9, maakt mogelijk nog deel uit van *in situ* liggende resten van dit gebouw.

1. Inleiding

1.1 Algemeen

Opdrachtgever:	Econsultancy, Rapenstraat 2, 5831 GJ Boxmeer
Datum uitvoeringveldwerk:	15 juli en 5 augustus 2014
Archis onderzoeksmelding:	63964
Bevoegd gezag:	Gemeente Drimmelen
Bewaarplaats vondsten:	Provincie Noord-Brabant
Bewaarplaats documentatie:	Provincie Noord-Brabant

1.2 Locatiegegevens

Provincie:	Noord-Brabant
Gemeente:	Drimmelen
Plaats:	Terheijden
Toponiem:	Schansstraat 11
Hoekcoördinaten plangebied:	110747 / 406248 110747 / 406326 110841 / 406326 110841 / 406248
Oppervlakte plangebied:	0,56 ha
Eigendom:	Particulier
Grondgebruik:	Grasland
Hoogteligging:	± 1.3 m +NAP
Bepaling locaties:	GPS Garmin, meetlinten

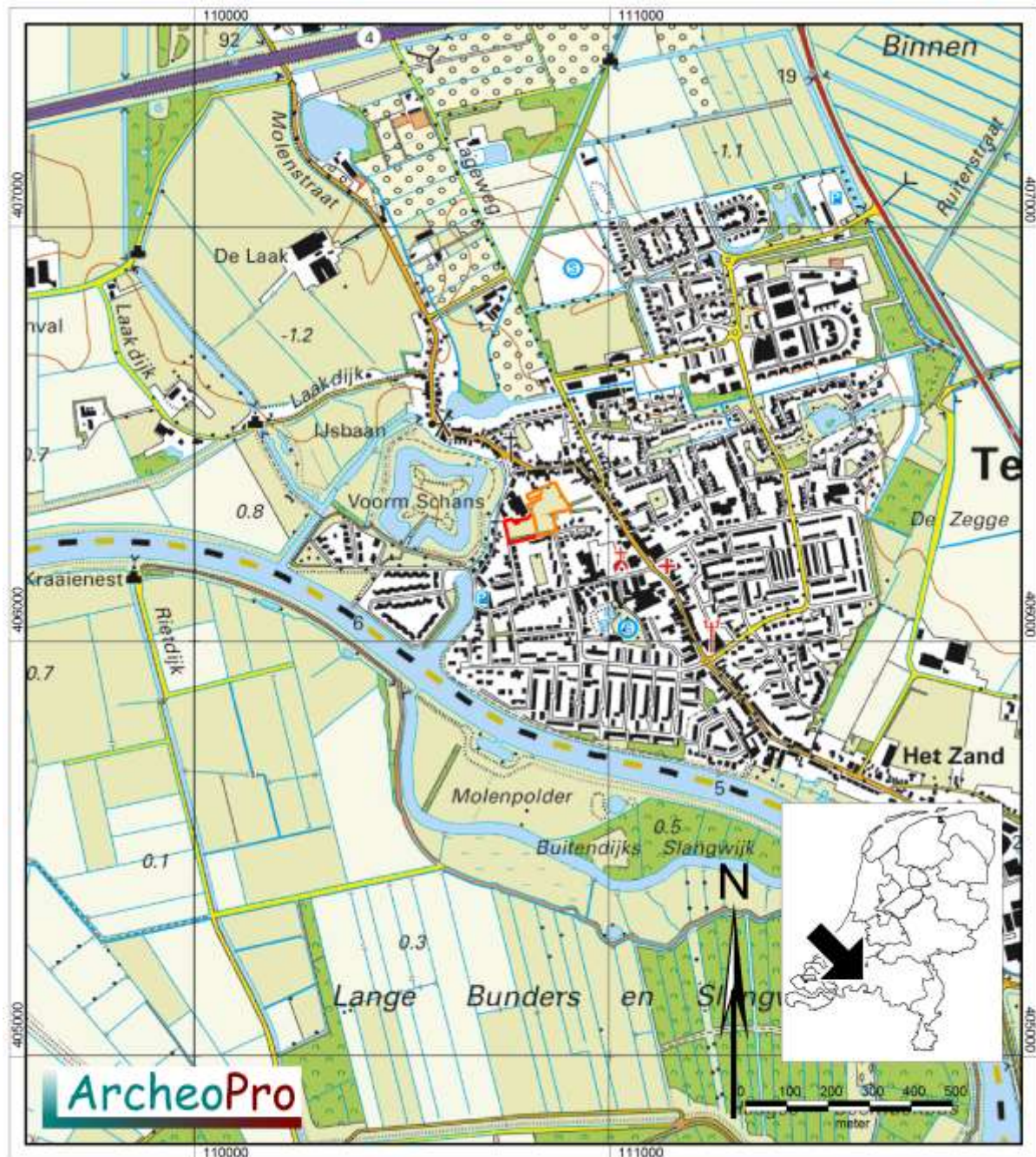
1.3 Aard van de ingreep

Aard ingreep:	Nieuwbouw in vroege planfase
Wijze fundering:	Nog niet bekend
Onderkeldering:	Nog niet bekend
Diepte bodemverstoring:	Nog niet bekend
Oppervlakte bodemverstoring:	Nog niet bekend
Verwachte wijziging grondwaterstand:	Nog niet bekend
Toekomstige ligging boven- en ondergrondse infrastructuur:	Nog niet bekend
Toekomstige ligging verharding:	Nog niet bekend

1.4 Onderzoek

Op 15 juli en 5 augustus 2014 is door ArcheoPro een geofysisch onderzoek uitgevoerd op een terrein aan de Schansstraat in Terheijden. Het bureauonderzoek is reeds door Econsultancy uitgevoerd. Het doel van dit geofysisch onderzoek was het muurwerk en de grachten van het kasteel (Blokhuys) van Terheijden terug te vinden. Omdat een deel van het terrein op de 15 juli meetdag dusdanig begroeid was dat onderzoek onmogelijk was, is dit op 15 augustus onderzocht. Tijdens deze tweede meetdag zijn ook enkele putten voor milieuonderzoek geïnspecteerd op de aanwezigheid hierin van archeologische vondsten.

ArcheoPro voert haar onderzoeken uit conform de hiervoor vastgelegde normen en richtlijnen (KNA 3.3) en is door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) vergunning verleend tot het verrichten van bepaalde archeologische werkzaamheden in het kader van het doen van opgravingen, bestaande uit prospectie door middel van booronderzoek. Het onderzoek is uitgevoerd door drs. R.P. Exaltus (senior-archeoloog) en ing. P.J. Orbons (senior vakspecialist).

Figuur 1: De ligging van het plangebied (rood omlijnd) met daaromheen de cirkel die de buitengrens van het onderzoeksgebied aangeeft.

Figuur 2: Luchtfoto met daarop rood omlijnd het plangebied.

2 Geofysisch onderzoek

2.1 Algemeen

Geofysisch bodemonderzoek is onderzoek waarbij de bodem op volledig non-destructieve wijze in kaart gebracht wordt. Dit in tegenstelling tot sonderen, boren of graven. Naast het honderd procent non-destructieve karakter heeft geofysisch bodemonderzoek als voordeel dat op een snelle manier semicontinue informatie over de grondopbouw wordt verkregen.

Binnen het archeologisch prospectieonderzoek bestaan vier hoofdvormen van geofysisch bodemonderzoek:

- Elektrische weerstandsmetingen
- Electromagnetisch onderzoek (EM)
- Magnetometer-onderzoek
- Grondradar (GPR)

De verschillende typen geofysische meetinstrumenten detecteren elk, specifieke soorten ondergrondse structuren. De keuze van het juiste instrument, alsmede van de juiste meetmethodiek is cruciaal voor een optimaal resultaat.

Een geofysisch onderzoek vindt plaats door in een regelmatig patroon (lijn of vlak) een groot aantal metingen te doen. Deze metingen worden in het meetinstrument opgeslagen en uitgelezen in een computer. Speciale computerprogramma's bewerken de meetgegevens en visualiseren en combineren deze met de andere onderzoeksresultaten.

Een geofysisch onderzoek dient altijd in combinatie te worden uitgevoerd met andere archeologische prospectietechnieken. Vooraf is een bureauonderzoek noodzakelijk waarin historische, bodemkundige en eerdere booronderzoeken worden verwerkt. Tijdens het geofysisch onderzoek dient bij voorkeur een booronderzoek plaats te vinden zodat boringen en metingen elkaar versterken en kunnen sturen. Voor het booronderzoek wordt gebruik gemaakt van een guts zodat de bodemopbouw zo nauwkeurig mogelijk kan worden bestudeerd. De afstanden tussen de boringen en de boordiepten, zijn afhankelijk van de op te sporen structuren. In dit geval is geboord tot een maximale diepte van twee meter beneden het maaiveld.

Voor de locatie Terheijden is gekozen voor een dubbele aanpak waarbij het gehele onderzoeksgebied is ingemeten met een EM38 die een meetdiepte heeft tot anderhalve meter beneden het maaiveld. Dit is gedaan om een globaal beeld te verkrijgen van de weerstandswaarden binnen het plangebied. Vervolgens zijn op een deel van het terrein waar het kasteel verwacht wordt, weerstandsmetingen uitgevoerd met een meetdiepte tot anderhalve meter beneden het maaiveld.

Weerstandsmetingen

Tijdens weerstandsmetingen wordt door middel van elektroden aan het bodemoppervlak een stroom de grond in stuurt en meet wat de bodemweerstand van de

grond is. Grachtvullingen hebben gewoonlijk een lagere weerstandswaarde dan de omgevende bodem terwijl funderingsresten juist een hogere weerstandswaarde zullen hebben. Vooral muren, kuilen, grachten en greppels worden als scherp begrensde structuren zichtbaar in de meetresultaten. Deze onderzoeksmethode levert in ideale omstandigheden scherpe beelden op die zeer goed te interpreteren zijn. Er kan van 0.1 tot 0.5 ha per dag onderzocht worden, afhankelijk van de terreingesteldheid en de meetdichtheid. Obstakels zoals sloten maken het meten snel veel trager.

EM-metingen

De EM-metingen vormen een soort weerstandsmetingen die bijzonder geschikt zijn voor het relatief snel opsporen van grotere structuren zoals grachten, grote muren en geologische overgangen (laagvlakken) in de ondergrond. Een gracht zal bijvoorbeeld geleidelijk dichtgegroeid zijn met humeus materiaal en daardoor een lagere weerstand hebben, terwijl een massieve muur daarentegen een hoge weerstand zal hebben.

Tijdens EM-metingen wordt door middel van elektromagnetische inductie het elektrisch geleidingsvermogen van de ondergrond gemeten. Elektromagnetisch onderzoek geeft een globaal inzicht in de laagopbouw van de bodem. Het basisprincipe is eenvoudig. Een zendspoel in het instrument stuurt een wisselstroom met een bepaalde frequentie in de grond. Deze wisselstroom wekt in de ondergrond een primair magnetisch veld op. Dit primaire magnetisch veld induceert in de ondergrond kleine stromen die een secundair magnetisch veld opwekken. Het secundaire magnetische veld wordt tezamen met het primaire veld door de ontvangspoel geregistreerd. De ontvangstantenne registreert het elektrisch geleidend vermogen van de ondergrond direct in milliSiemens per meter [mS/m]. De meetwaarden worden in het meetinstrument zelf opgeslagen en vervolgens uitgelezen in een computer. Speciale computerprogramma's bewerken de meetgegevens, visualiseren deze en combineren ze eventueel met andere onderzoeksresultaten.

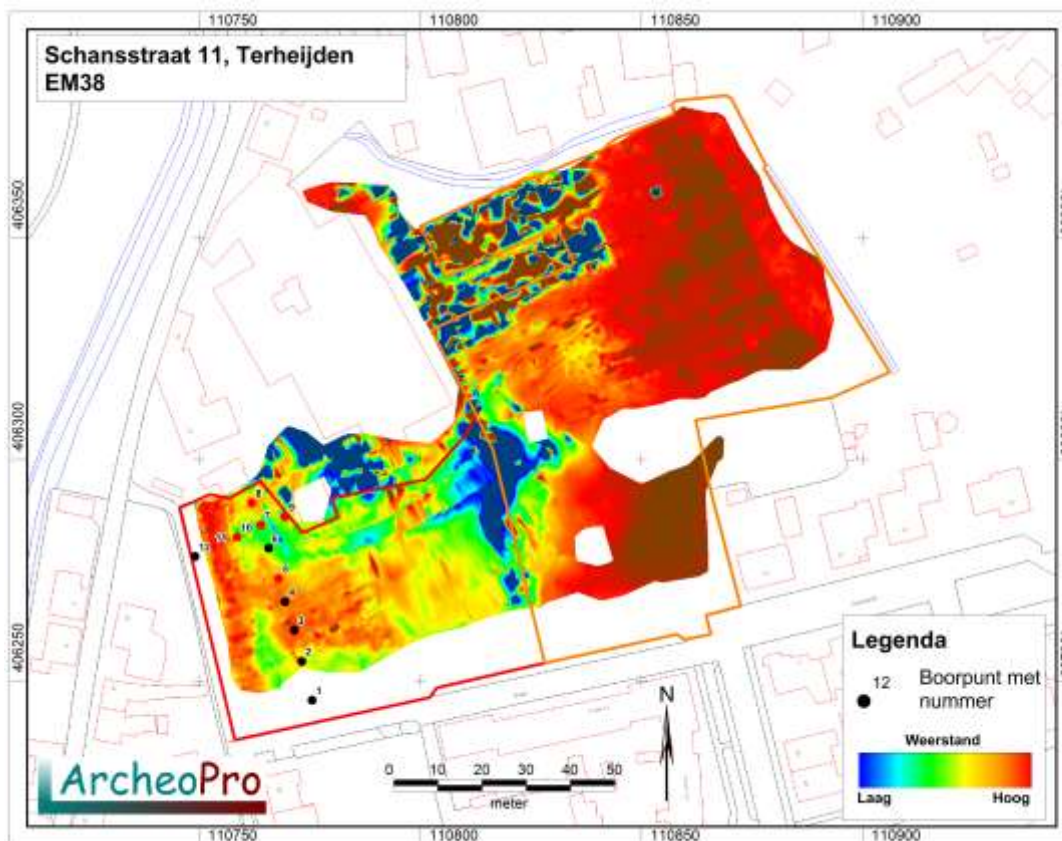
Elektromagnetische metingen kunnen worden beïnvloed door de aanwezigheid van goede elektrische geleiders als stalen hekken, hoogspanningsmasten en elektriciteitskabels. Deze

verstoringen kunnen tijdens de interpretatiefase echter vrij goed worden herkend en bij de verwerking kunnen ze worden uitgefilterd.

3. Resultaten

3.1 Resultaten EM onderzoek

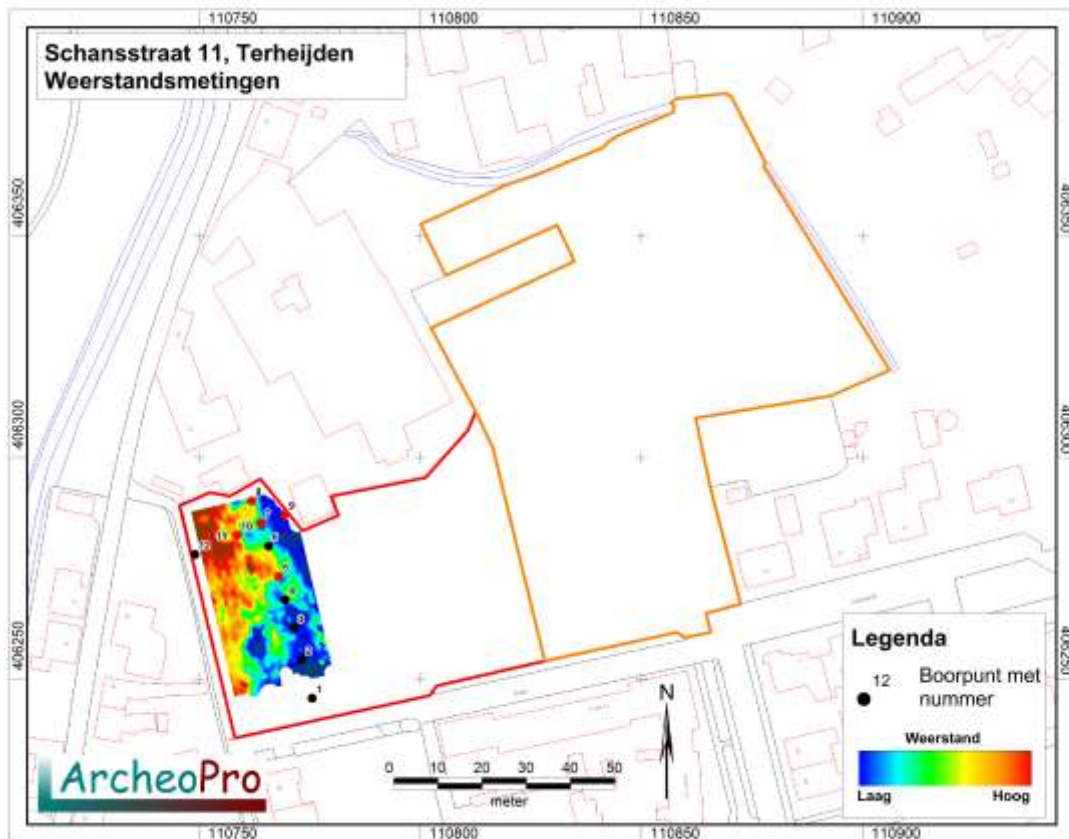
In figuur 3 zijn de resultaten van de EM38-metingen weergegeven. De genummerde punten in deze figuur geven de ligging van de boorpunten aan. De meetwaarden zijn in kleuren uitgedrukt; lage weerstand is blauw en hoge weerstand is rood. In deze figuur is te zien dat het oostelijke deel van het onderzoeksterrein gekenmerkt wordt door hoge weerstandswaarden (rood). Langs de westelijke rand loopt eveneens een strook van hoge weerstandswaarden. Midden op het terrein is een zone aanwezig die gekenmerkt wordt door lage weerstandswaarden. Aan de noordkant liggen twee terreindelen waarop de weerstandswaarden sterk fluctueren. Op deze terreindelen liggen Stelcon platen. Rond de moderne garage (de witte vlek pal ten oosten van boorpunt 9) ligt een zone die gekenmerkt wordt door lage weerstandswaarden (groentinten).

Figuur 3: De resultaten van de EM38- metingen

3.2 Resultaten weerstandsmetingen

De weerstandsmetingen zijn enkel in het westelijke deel uitgevoerd. Het resultaat is in figuur 4 gegeven. De resultaten van de weerstandsmetingen laten een min of meer geleidelijk verloop zien van hoge weerstandswaarden in het westen naar lage weerstandswaarden in het oosten.

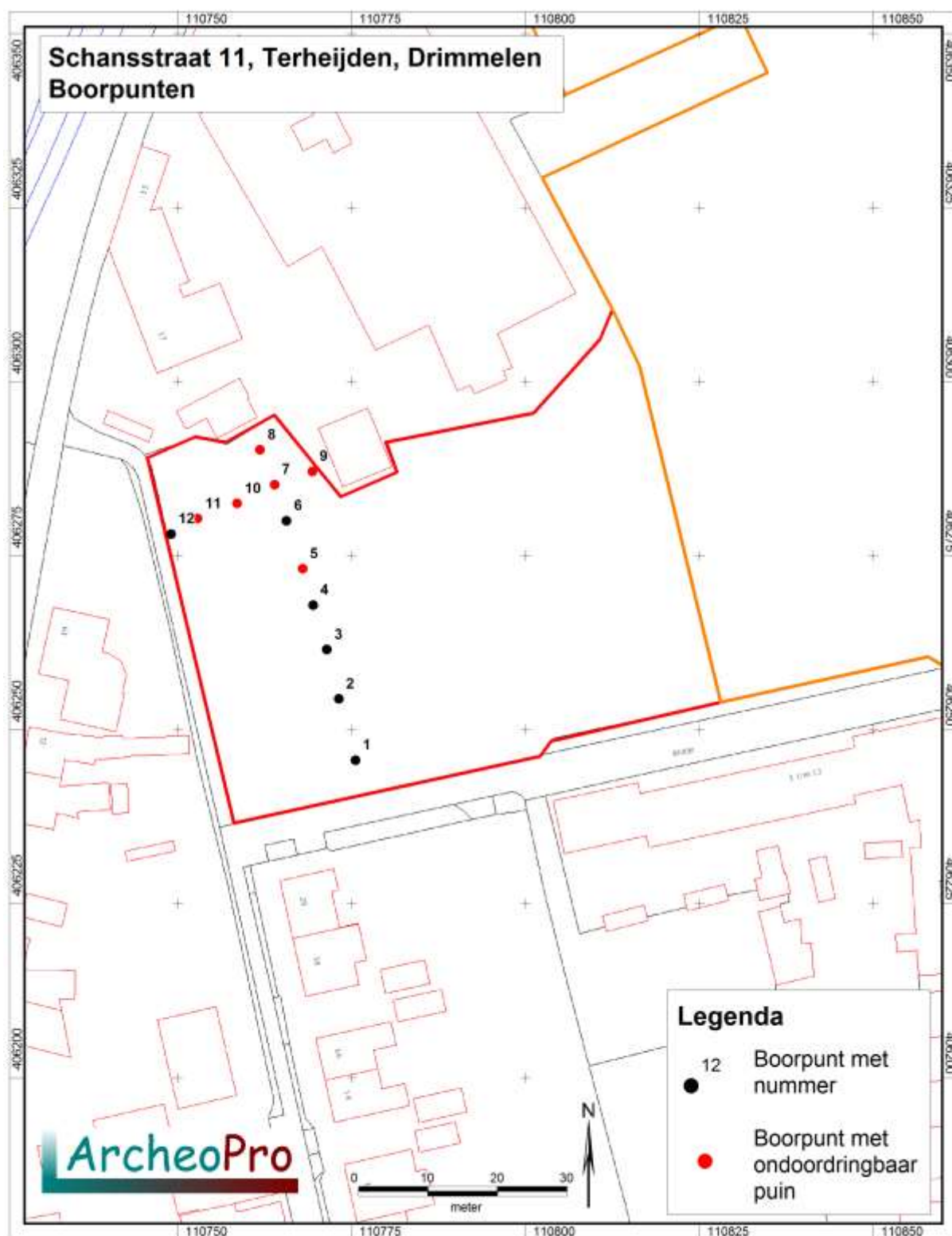

Figuur 4: De resultaten van de weerstandsmetingen en de ligging van de boorpunten

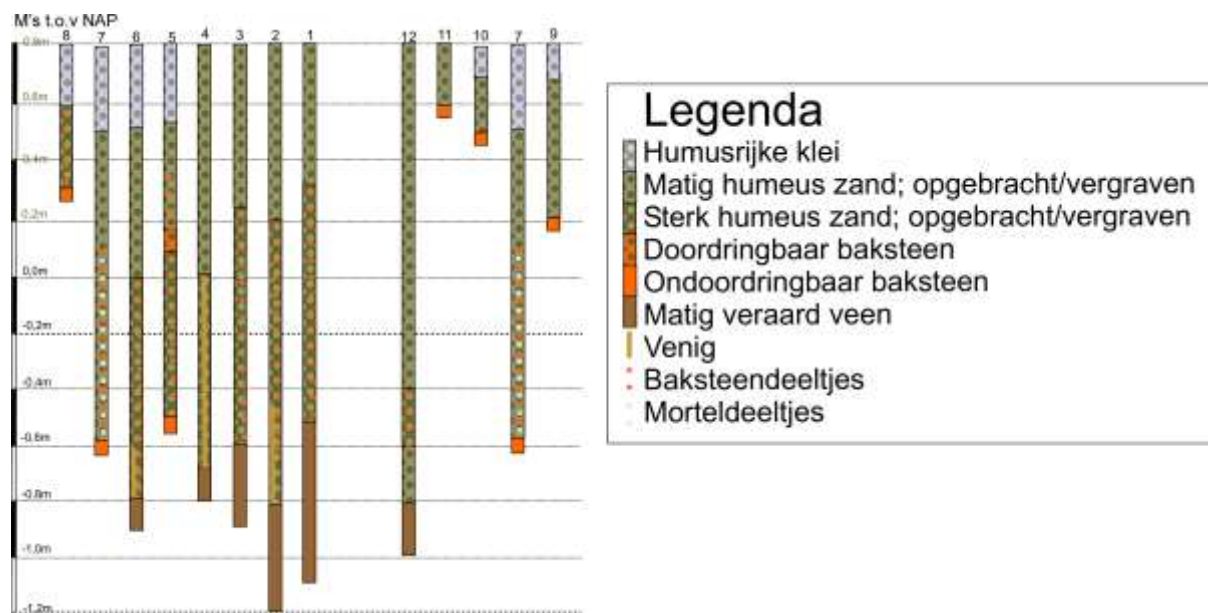
3.3 Booronderzoek

Binnen het deel van het plangebied waarbinnen op grond van historisch kaartmateriaal de resten van het kasteel verwacht worden zijn twaalf boringen gezet in twee elkaar kruisende boorraaien. De ligging van de boorpunten is afgebeeld in figuur 5. De resultaten van het booronderzoek zijn weergegeven in figuur 6).

Bovenin de boringen 5, 6, 7, 8, 9 en 10 is een rommelig pakket humusrijke klei aangetroffen met een dikte van twintig tot dertig centimeter. Hieronder is in de boringen 5, 6, 7, 9, 7 en 10 een rommelig pakket matig humeus zand aangetroffen. In de boringen 1, 2, 3, 4 11 en 12 is een dergelijk zandpakket al direct vanaf het oppervlak aangetroffen. In de boringen 9, 10 en 11, loopt dit pakket door tot een diepte van respectievelijk 60, 30 en 20 cm beneden het maaiveld. Vanaf deze diepten bleek ondoordringbaar baksteenpuin aanwezig te zijn. Dergelijk baksteenpuin komt in een lossere vorm voor in de boringen 1 tot en met 8 en 12. In deze boringen maken brokken baksteenpuin deel uit van een rommelig pakket sterk humeus zand (boringen 1 tot en met 6 en 12) of van een rommelig pakket humusrijke klei (boring 7). In boring 7 zijn ook veel morteldeeltjes aangetroffen. Dergelijke losgekapte deeltjes mortel worden vaak aangetroffen in uitbraaksleuven die hebben gediend om bakstenen funderingen tot zo groot mogelijke diepte te verwijderen. In de boringen 5, 7 en 8 bleek het baksteenpuin op een diepte van respectievelijk 130, 157 en 50 cm beneden het maaiveld, ondoordringbaar te zijn. In de overige boringen gaat de met puin vermengde top laag rond een diepte tussen 130 en 150 cm beneden het maaiveld over in matig veraard veen. Hierboven is de met baksteen vermengde laag in de boringen 2, 4 en 6, weinig

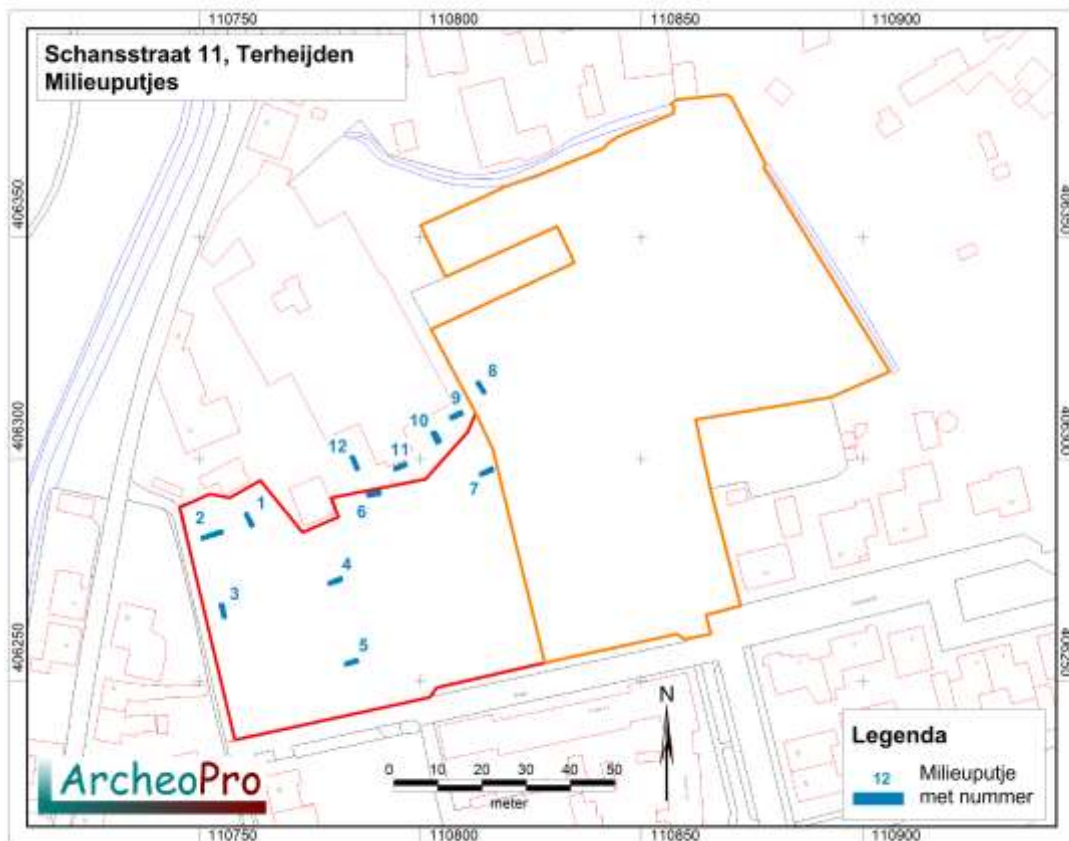
Figuur 5: Boorpunten

Figuur 6: Boorprofielen

3.4 Resultaten inspectie milieuputjes

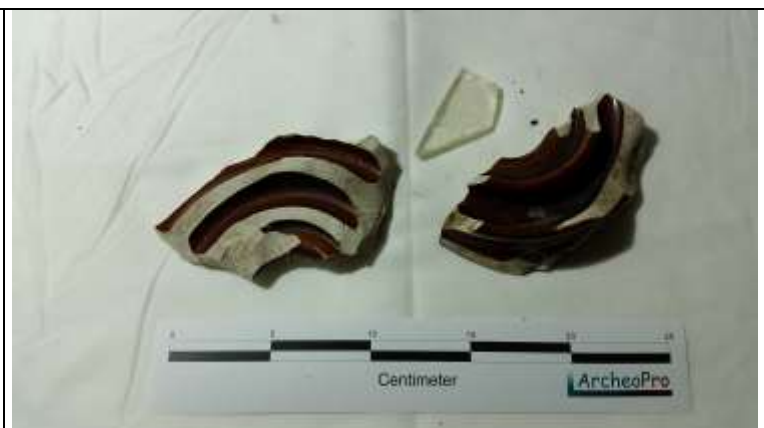
Tijdens de tweede meetdag zijn enkele milieuputjes gegraven. Deze zijn geïnspecteerd op de aanwezigheid hierin van archeologische resten. In alle putjes is tot op de diepte tot waarop ze gegraven zijn, een sterk verstoorde bodemopbouw waargenomen. Uit deze verstoorde lagen zijn enkele aardewerkscherven verzameld die zijn afgebeeld op de onderstaande foto's. Al deze scherven dateren uit de nieuwe tijd C. Ook zijn in dezelfde lagen als waaruit deze scherven afkomstig zijn, betonnen stoeptegels en andere zeer moderne resten aangetroffen.

Figuur 7: De ligging van de milieuputjes

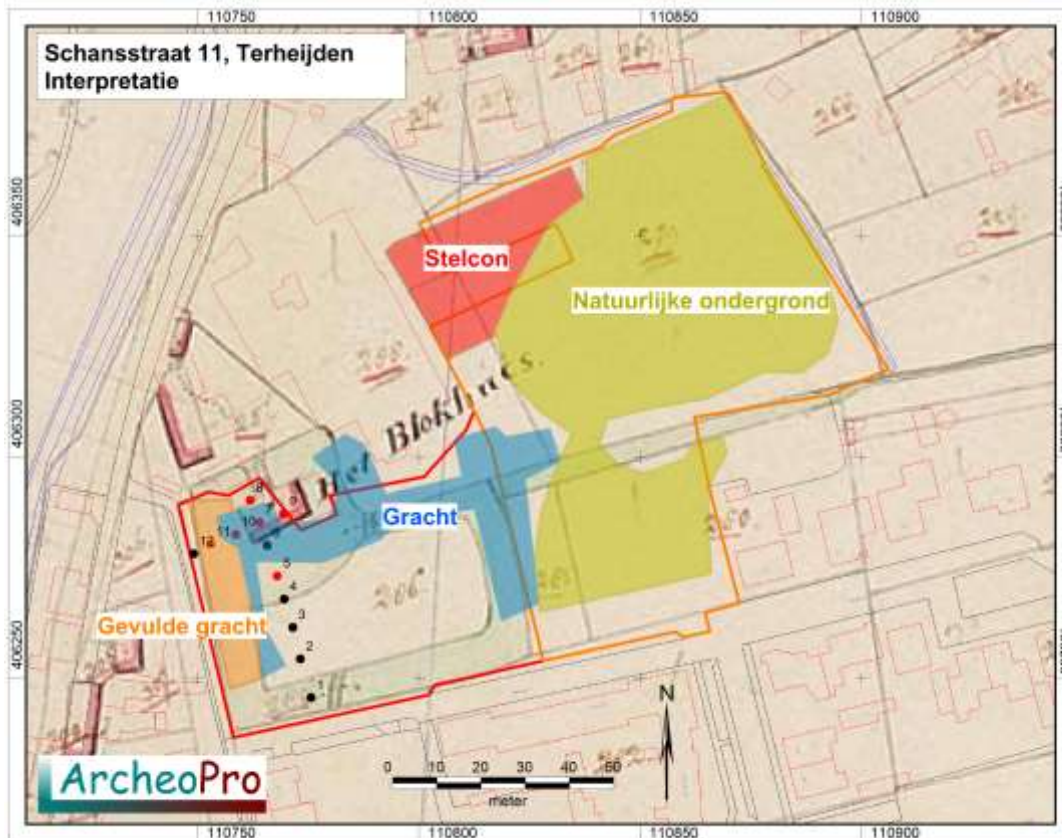
De volgende tabel bevat de vondsten uit de milieuputjes.

Putnummer	Vondsten
2	
4	
6	
7	

8	
Losse vondst	

4 Conclusies en aanbevelingen (beleidsadvies)

In onderstaande figuur 8 is de totale interpretatie van het onderzoek gegeven. De interpretatie is geprojecteerd over de kadasterkaart van 1832. Ook de huidige topografie is weergegeven.

Figuur 8: Interpretatie van de onderzoeksresultaten.

Het oostelijke deel van het plangebied (geelbruin in figuur 8), wordt gekenmerkt door tamelijk homogene meetwaarden die een zeer geleidelijk verloop vertonen van hoog naar heel hoog tegen de oostgrens van het plangebied. Hier worden de resultaten van de metingen derhalve waarschijnlijk door de natuurlijke (zand?)ondergrond veroorzaakt. Meet-anomaliën die zouden kunnen wijzen op door mensen gegraven of gebouwde structuren, ontbreken hier. Het volledig door meet-anomaliën gekleurde deel in het noorden van het plangebied (rood in figuur 8), is het gevolg van de aanwezigheid alhier van stelconplaten. In blauw is de meest waarschijnlijke ligging van delen van de gracht weergegeven. Deze delen vallen samen met de terreindelen waarop lage meetwaarden zijn vastgesteld. Het meest westelijke deel van de gracht zoals aangegeven in deze figuur, is gebaseerd op de resultaten van het milieukundig booronderzoek. Gebaseerd op de ligging van deze grachten vormt de locatie waarop tegenwoordig een garage staat, de meest waarschijnlijke locatie van het voormalige blokhuis. Dit blokhuis ligt dan ongeveer tien meter verder naar het noordoosten dan de kadasterkaart uit 1832 aangeeft. De sloopresten (vulling van uitbraaksleuf) die in boring 7 zijn aangetroffen zijn dan waarschijnlijk het gevolg van de sloop van het westelijke uiteinde van het west-oost lopende gebouwdeel dat

op de kadasterkaart staat aangegeven. Het ondoordringbare puin onderin boring 9, maakt mogelijk nog deel uit van *in situ* liggende resten van dit gebouw.

In alle gevallen geldt dat indien archeologische materialen en/of sporen aangetroffen worden, deze gemeld dienen te worden bij de gemeente Drimmelen, conform Monumentenwet 1988, laatste wijziging van 1 september 2007, paragraaf 7, artikel 53 en verder.

Verklarende woordenlijst

AHN Actueel Hoogtebestand Nederland.
AMK Archeologische Monumentenkaart.
ASB Archeologische Standaard Boorbeschrijving.
Archis Archeologisch Informatie Systeem.
BP: Before Present (present = 1950)
GIS Geografische InformatieSystemen.
GPS Global Positioning System.
IVO Inventariserend VeldOnderzoek.
KNA Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie.
-mv Onder maaiveld.
NAP Normaal Amsterdams Peil
RCE Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
SBB Standaard Boor Beschrijvingsmethode.

Archeologische tijdschaal

Periode	Datering
Midden- en Laat Paleolithicum (oude steentijd)	250.000 - 9000
Mesolithicum (midden steentijd)	9000 - 4500
Neolithicum (nieuwe steentijd)	4500 - 2000
Bronstijd	2000 - 800
IJzertijd	800 - 12 v. chr.
Romeinse tijd	12 v chr. - 500 n. chr.
Vroege middeleeuwen	500 - 1000
Volle middeleeuwen	1000 - 1250
Late middeleeuwen	1250 - 1500
Nieuwe tijd	1500 - heden

Bronnen

Kadaster Topografische Dienst, Top25Raster, Top10Vector, GBKN kaarten, Emmen 2008

Luchtfoto, <http://maps.google.nl>

Bijlage 1: Boorbeschrijving

Algemene kopgegevens	
Soort boring	BAR
Projectnummer	14-103
Projectnaam	: Schansstraat 11, Terheijden
Deelgebied	Nvt
Organisatie	ArcheoPro
OM-nummer	63964
coördinaatsysteem	RD2000
Coördinaatsysteemdatum	ETRS89
Locatiebepaling	GPS en meetlint
Referentievlak	NAP
Bepaling maaiveldhoogte	AHN – Waterpas
Boormethode	Guts en edelman
Boordiameter	3 cm en 15 cm
Opdrachtgever	Econsultancy

Boor r Nr	LDO	Lithologie						Kleur				AIS		PL H	VS	SST	BHN	BI	AIS
		GD	BK	BS	BZ	BV	BH	HK	TK	IK	VLK	CO							
1	48	Z					2	GR	BR	LI	BR	MST						VRG	
	133	Z					3	BR		DO								VRG	BST
	190	V						RO	BR										
2	60	Z					2	GR	BR	LI	BR	MST						VRG	
	125	Z					3	BR		DO								VRG	BST
	162	Z				1	3	BR		DO								VRG	BST
	200	V						RO	BR										
3	55	Z					2	GR	BR	LI	BR	MST						VRG	
	140	Z					3	BR		DO								VRG	BST
	170	V						RO	BR										
4	78	Z					2	GR	BR	LI	BR	MST						VRG	
	147	Z				1	3	BR		DO								VRG	
	160	V						RO	BR										
5	27	K					2	GR	BR		BR	MST						VRG	
	44	Z					2	GR	BR	LI	BR	MST						VRG	
	62	Z					2	GR	BR	LI	BR	MST						VRG	BST
	70	BST																	
	110	Z					3	BR		DO								VRG	BST
		Ondoordringbaar baksteen																	
6	28	Z					3	BR		DO								VRG	
	81	Z					3	BR		DO								VRG	
	140	Z					3	BR		DO								VRG	BST
	180	Z				1	3	BR		DO								VRG	
	190	V						RO	BR										
7	30	Z					3	BR		DO								VRG	
	50	Z				1	3	BR		DO								VRG	
	128	Z				1	3	BR		DO								VRG	BST3, M3
		Ondoordringbaar baksteen																	
8	22	K					2	GR	BR		BR	MST						VRG	
	50	Z					3	BR		DO								VRG	BST
		Ondoordringbaar																	
9	12	K					2	GR	BR		BR	MST						VRG	
	57	Z				1	3	BR		DO								VRG	BST
		Ondoordringbaar baksteen																	
10	10	K					2	GR	BR		BR	MST						VRG	
	30	Z				1	3	BR		DO								VRG	BST
		Ondoordringbaar baksteen																	
11	20	Z				1	3	BR		DO								VRG	BST
		Ondoordringbaar baksteen																	
12	120	Z					2	GR	BR	LI	BR	MST						VRG	
	140	Z					3	BR		DO								VRG	BST
	162	Z					2	GR	BR	LI	BR	MST						VRG	
	180	V						RO	BR										

Betekenis van de afkortingen:

LDO – Onderzijde boortraject

Lithologie:

GD – Onverharde sedimenten: G = grind, K = klei, L = leem, V = veen en Z = zand

Bijmengsels: BK = bijmengsel klei, BS = bijmengsel silt, BZ = bijmengsel zand, BG = bijmengsel grind, BH = bijmengsel humus. Betekenis toegevoegde cijfers: 1 = zwak, 2 = matig, 3 = sterk en 4 = uiterst.

Kleur:

HK = hoofdkleur, BL = blauw, BR = bruin, GE = geel, GN = groen, GR = grijs, OL = olijf, OR = oranje, PA = paars, RO = rood, RZ = roze, WI = wit, ZW = zwart.

TK = Tweede kleur (kleurafkortingen als boven).

IK = Intensiteit kleur: LI = licht en DO = donker

VLK = Vlekken (V): 2^e en 3^e letter is kleurafkorting als boven, 1 = weinig, 2 = matig, 3 = veel

Overige kenmerken:

CO = Consistentie (C): ZSL=zeer slap, SLA=slap, MSL=matig slap, MST=matig stevig, STV=stevig

PLH = plantenresten (PL0 = geen, PL1 = spoor, PL2 = weinig, PL3 = veel)

VS = veensoorten

SST = Sedimentaire structuren

BHN = Bodemhorizont; BHC = C-horizont

BI = Bodemkundige interpretaties; BOV = bouwvoor, VRG = vergraven, OPG = opgebracht

GI = Geologische interpretaties

AIS = Archeologische indicatoren; BST = baksteen, M = mortel